

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

ODSJEK ZA FILOZOFIJU

KRISTINA ARTUKOVIĆ

PERFORMATIVNOST U TEORIJI JUDITH BUTLER

IZ PERSPEKTIVE SEMIOLOGIJE ZNANJA

DIPLOMSKI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Borislav Mikulić, red. prof.

Suocjenjivač: prof. dr. sc. Nadežda Čačinovič, red. prof.

Zagreb, 12. lipnja 2013.

Sadržaj

- 1. Uvod, 4**
- 2. Temelji koncepta performativnosti Judith Butler, 5**
 - 2.1. Ukratko o Judith Butler, 5
 - 2.2. Performativnost u *Nevoljama s rodom*, 7
 - 2.3. *Tijela koja znače*, 12
- 3. Različiti epistemološki okviri radova Judith Butler, 15**
 - 3.1. Epistemologija privilegije i feministička kritika empirizma u teoriji roda Judith Butler, 15
 - 3.2. Sjecišta tradicionalnih filozofskih pozicija u teoriji performativnosti, 18
 - 3.2.1.1. Kontinentalna i pragmatička feministička filozofija, 18
 - 3.2.1.2. Konstruktivizam i esencijalizam, 19
 - 3.3. Uvodno o dekonstrukcijskom karakteru semiologije znanja unutar teorije performativnosti Judith Butler, 20
- 4. Performativ: subjektivnost, iterabilnost i argumentativnost, 22**
 - 4.1. Teorija govornih činova, 22
 - 4.2. Performativ J. L. Austina, 24
 - 4.3. Émile Benveniste - performativ i subjektivnost, 33
 - 4.4. Derridaov beskonačni kontekst, 40
 - 4.5. Argumentativna teorija jezika Oswalda Ducrota, 47
- 5. Zaključak, 57**
- 6. Bibliografija, 61**

Performativnost u teoriji Judith Butler

iz perspektive semiologije znanja

Sažetak

Ovaj se rad bavi epistemološkim implikacijama koncepta performativnosti u filozofiji Judith Butler. Semiološki utemeljenim odmicanjima od pojmova istinosne vrijednosti i deskriptivne prirode značenja, različita razumijevanja kategorije performativa predstavljaju liniju napuštanja zapadne tradicije epistemološkog razlikovanja subjekta i objekta. Ta linija započinje s J. L. Austinom, a ovaj je rad prati i kroz teorije Émilea Benvenistea, Jacquesa Derridaa te radove Oswalda Ducrota. Koncept performativnosti Judith Butler je pritom shvaćen kao jedan mogući zaključni ishod takvog smjera semiologije znanja, koji rezultira konačnim nadilaženjem kategorije subjekta.

Ključne riječi:

performativ, semiologija znanja, subjekt, identitet, rod

Performativity in Judith Butler's Theory

From the Perspective of Semiology of Knowledge

Abstract

This paper considers epistemological implications of the concept of performativity in Judith Butler's philosophy. With their semiological shifting from the notions of truth value and descriptive nature of meaning, various interpretations of the category of performative form a line of abandoning the occidental tradition of epistemological distinction between subject and object. The line starts with J. L. Austin, and this paper traces it through the theories of Émile Benveniste, Jacques Derrida and works of Oswald Ducrot. Judith Butler's concept of performativity is viewed as a possible concluding outcome of this course of semiology of knowledge, resulting in final transcending of the category of subject.

Key words:

performative, semiology of knowledge, subject, identity, gender

1. Uvod

Ovaj je rad rezultat istraživanja aspekata, pretpostavki i implikacija teorije performativnosti u djelima Judith Butler. Rad je postavljen prvenstveno unutar preklapajućih okvira epistemologije i semiologije, budući je njegova namjera dati pregled semiološke podloge performativnosti, kako u smislu njoj prethodećih teorija, tako i njenih semioloških implikacija, a sve to unutar unutar epistemološke perspektive.

Prije pregleda relevantnih teorija performativnosti, ponudit ću kraće čitanje ključnih tvrdnji Judith Butler, osobito u djelima *Nevolje s rodom* i *Tijela koja znače*, te u intervjuu iz 1994. u kojem Judith Butler navodi snažan utjecaj razmatranja J. L. Austina i Jacquesa Derridae na njene koncepte. Specifičan značaj Judith Butler u okvirima feminističkih teorija roda ovdje se neće tretirati u smislu dubljih implikacija, niti će se ulaziti u njihove praktične i teorijsko-aktivističke aspekte. Namjera je prije generalizirati teoriju performativnosti Judith Butler obzirom na povijest pojma performativ, osobito u odnosu na epistemološke implikacije različitih viđenja navedenog pojma.

Epistemološki karakter određenog semiološkog razmatranja može se dokazati samo ukoliko ono barata određenim postavkama konstitucije subjekta znanja, uvjeta spoznaje ili prirode opravdanja znanja. Shodno tome, kakvi semiološki aspekti epistemoloških kategorija podrazumijevali bi semiološki karakter subjekta znanja, uvjeta spoznaje i prirode opravdanja. Ovo se u filozofsko-lingvističkom kontekstu prvenstveno odnosi na instancu subjekta, bio on shvaćen kao efekt ili mjesto koje ima bitno semiološku prirodu, ostvarivao se on semiološkim mehanizmima ili proizlazio iz same prirode semioze. Teorija performativnosti za potrebe ovog rada mora, dakle, udovoljiti dvama zahtjevima: prvom - da barata određenim razumijevanjem subjekta znanja (pri čemu iz toga mogu slijediti određene implikacije na uvjete i kontekst spoznaje te prirodu opravdanja); te drugom - da se to razumijevanje ostvaruje u semiološkim pojmovima.

Kako bih ponudila dokaze udovoljavanja ovim dvama zahtjevima, najprije ću izložiti teoriju performativnosti Judith Butler kako je dana u *Nevoljama s rodom* i *Tijelima koje znače*, s posebnim naglaskom na kritiku i izmjene poimanja klasične epistemološke razlike subjekta i objekta. Da bi se daljnja semiološka perspektiva takve epistemološke postavke analizirala iz lingvističkih kuteva, prikazat ću određene autore relevantne za razumijevanje performativa i performativnosti. Sljedeći će autori biti predmet prikaza: J. L. Austin, originator teorije o performativima; Émile Benveniste i njegovo kapitalno djelo *Problemi*

opće lingvistike u kojem se nalazi tumačenje Austinovog performativa; Jacques Derrida, prvenstveno s esejom *Potpis, događaj, kontekst* na kojeg se direktno naslanja Judith Butler; te, na kraju, i suvremeni radovi Oswalda Ducrota iz lingvistike svakodnevnog govora koji u specifičnim okvirima konstruiraju teoriju značenja, koja se ujedno i djelomično nastavlja na Austinov pogled, jednako kao što se opire klasičnom epistemološkom modelu, pri čemu će se pokazati filozofska, lingvistička i epistemološka analogija s konceptiom performativnosti kod Judith Butler. Cijeli niz ovih teorija nudi prikaz odnosa među različitim instancama (znak, značenje, kontekst, subjekt, objekt, identitet) čije razumijevanje utječe na poimanje performativa i performativnosti koju nalazimo kod Judith Butler.

Navedene će teorije biti komentirane u samim prikazima, kao i u zaključnom dijelu rada, gdje će se sažeti njihove implikacije na razumijevanje koncepta performativnosti Judith Butler i koji će se na kraju i sam pogledati u odnosu naspram ovog prikaza određenih poimanja pojma performativa i njihovih filozofskih implikacija.

2. Temelji koncepta performativnosti Judith Butler

2.1. Ukratko o Judith Butler

Judith Butler je vjerojatno najpoznatija po konceptu performativnosti roda izloženom u jednoj od najpopularnijih filozofskih knjiga sa samog kraja 20-og stoljeća - *Nevoljama s rodom*, čiji se intenzivan utjecaj od tada stalno obnavlja, prvenstveno u okvirima queer teorija, feminističkih teorija i rodnih studija. Premda je autorska postavka performativnosti roda i njeno ukidanje opozicije rod/spol uzrokovala najviše znanstvenog publiciteta, često je nedovoljno istaknuto kako je kod *Nevolja s rodom* riječ o iznimno slojevitom, filozofski relevantnom i minucioznom kritičko-teorijskom radu koji polemizira i kritički operira vrlo širokim spektrom relevantnih misli - počevši od hegelijanskih kategorija, putem Nietzscheovih geneaoloških analiza, preko strukturalizma Levi-Straussa, feminističkih antropoloških kritika, Freudovih koncepata u psihoanalizi, Lacanova psihosemantičkog sustava, lingvističko-materijalističkih feminističkih kritika, poststrukturalističkih teorija poput semiološke feminističke misli Julie Kristeve te Foucaultovih i Derridaovih radova, radikalnih feminističkih teorija pa sve do analiza empirijskih istraživanja u modernoj znanosti.

U desetljeću koje prethodi 1990. - godini kada objavljena knjiga *Nevolje s rodom*, Judith Butler se bavila hegelijanskom filozofijom, rječju, analizom utjecaja *Fenomenologije*

duha na dvije generacije francuskih filozofa 20-og stoljeća. Rezultat istraživanja je doktorat objavljen u knjizi pod nazivom *Subjects of Desire: Hegelian Reflections in Twentieth Century France* iz 1987. Osvrćući se na takav početak njena filozofskog djelovanja, u uvodu u teorije Judith Butler, Sarah Salih eksplicira općeniti hegelijanski utjecaj na metodologiju i ključne postavke u teorijama Judith Butler - osobito obzirom na beauvoirsko “postajanje rodom”, ili, nikad završavajući proces postajanja identitetom koji je inspiriran hegelijanskom dijalektikom, te posebno obzirom na dijalektiku gospodara i roba¹.

Jak odjek *Nevolja s rodom* u kritičko-znanstvenoj i široj aktivističkog zajednici pratila su raznolika tumačenja i kritike performativnosti roda, zamjerke na radikalni konstruktivizam i općenito često nesnalazjenje, uz shvaćanje performativnosti roda kao svojevrsnog “dnevnog” odabira, udruženog ili ne s performativnošću u teatarskom ili maskeradnom smislu. Kao pojašnjenje i nastavak *Nevolja s rodom*, godine 1993. izlazi knjiga *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of "Sex"*, u kojoj, osim eksplicitnijeg utemeljenja koncepta performativnosti u semiološki a onda i dekonstrukcijski pojmovni set, Judith Butler prenosi ishodišnu dekonstrukcijsku oštricu proizašlu iz spola/roda na tijelo/jezik, odnosno na polje materijalnosti i pitanja normativne inteligibilnosti tjelesnog.

Osim *Nevolja s rodom* i *Tijela koja znače*, kojima se ovaj rad prvenstveno bavi unutar istraživanja koncepta performativnosti, kasnija prominentnija djela Judith Butler nastavljaju daljnju konceptualizaciju performativa obzirom na govor i govorne činove u pragmatičkoj filozofiji, problematiku govora mržnje i kritičko političko djelovanje (*Exitable Speech: A Politics of Performative*, 1997.); kao i nadogradnju teorije subjekcije/subjektivnosti u psihoanalitičkim, lingvističkim i etičkim okvirima (*The Psychic Life of Power: Theories in Subjection*, 1997., *Giving an Account of Oneself*, 2005.); te kritičko-teorijski rad na polju rodnih studija (*Undoing Gender*, 2004., *Subjects of Sex/Gender/Desire*, 2005.).

Obzirom na široko polje teorijskih interesa u kojima je ostvarila aktivan i utjecajan kritičko-autorski pečat, Judith Butler je danas vodeća teoretičarka feminističkog smjera unutar diskursa kritičke teorije, post-strukturalizma i, općenito, kontinentalne filozofije. Često prozivana zbog “opskurno kompliciranog” stila izlaganja, Berkleyeva profesorica na katedri za retoriku i književnost zapravo je postavila relativno inovativnu i svakako specifičnu formu izlaganja. Ono, naime, ne prati linearnu logiku, niti je organizirano uobičajenim retoričkim strukturama, već konceptualno dovodi sklopove analiziranih polja istraživanja u svojevrsno atemporalno razmatranje. Pritom, sažimajuća ekspozicija i zaključni final na rubovima teksta

¹ u: Salih, S., *Judith Butler*, Routledge critical thinkers, Routledge, New York, 2004.

obično daju cirkularnu autorsku sintezu čije razumijevanje zahtijeva jednako tako specifičnu vrstu čitanja, koje samostalno “dočitava” i nadovezuje skokove u čitateljskom prolasku svim kritički “razvezanim” sklopovima unutar danog razmatranja. Tako stil Judith Butler konceptualno nadilazi standardnu (retoričku) logiku napredovanja i u vremenskom (kauzalnom) i prostornom (segmentno-tekstualnom) smislu.

U odnosu na takvo konceptualno teoretiziranje koje predstavlja glavnu materiju njegove analize, ovaj se rad trudio dati relativno linearan, školarski pregled ključnih koncepata performativnosti Judith Butler, kao i ostalih koji s njenima dijele odnos prethodećeg utjecaja, međusobnog impliciranja ili analogije. Za sve dijelove ovog istraživanja koji se pri čitanju pokazuju nejasnima ili nedovoljno potkrijepljenima, ni u kojem smislu nije odgovorna proslavljena težina stila Judith Butler, već samo i isključivo nedostatak u čitateljsko-istraživačkom nadovezivanju.

2.2. Performativnost u *Nevoljama s rodom*

U feminističkom diskursu, kako ga predstavlja Judith Butler, rod je kulturni izraz prirodnog spola. Razlika spol/rod odražava binarnu razliku kultura/priroda, ili, antropološkim rječnikom, dihotomiju kuhano/sirovo. Ta binarnost zadržava implicitno uvjerenje o mimetičkoj prirodi roda slijedom početne binarne razlike muško/žensko. Butler tvrdi kako je spol zapravo efekt roda, drugim riječima – prirodnost spola je samo naizgledno pred-diskurzivna kategorija koja proizlazi iz binarnih struktura jezika univerzalne racionalnosti koja stvara cjelovit hegemonijski kulturni diskurs. Unutar njega, rod i prakse rodne identifikacije *performativnim aktima* se talože u *privid ontološkog temelja* koji se, kao efekt performativnosti, označava za prirodan i preddiskurzivan.

Nevolje s rodom preformuliraju dva važna pojma: pojam subjekta i pojam rodnog identiteta, a sve unutar specifično postavljene teorije performativnosti (koja uzrokuje - konstituira - signalizira) efekte oba pojma. U teoriji govornih činova, o kojoj će kasnije detaljnije biti riječi, performativ je takva vrsta *diskurzivne prakse* koja donosi na snagu ili tvori ono što imenuje.

Diskurs u filozofiji Judith Butler predstavlja pojam preuzet u značenju kakvog ga je postavio Michel Foucault. U njegovim radovima, osobito u *Arheologiji znanja*, diskurs se opisuje kao entitet sastavljen od ponavljajućih sekvenci znakova u formi iskaza. On se zapravo odnosi na velike grupe iskaza, koje upravljaju načinima na koji govorimo i

percipiramo specifične povijesne odsječke. Foucault razumijeva *iskaze* kao ponovljive događaje koji su povezani svojim povijesnim kontekstom, a pravilima njihove organizacije u velike formacije poput “medicine”, “ludila” i slično, upravljaju *diskurzivne prakse*. Ovaj se termin odnosi na kulturnopovijesno određen skup pravila za organiziranje i proizvodnju različitih oblika znanja. Nadalje, za Michela Foucaulta, diskurzivna praksa ne predstavlja izvanjske norme koje se nameću inteligibilnim procesima nego unutarnja pravila koja, pomalo nalik na gramatiku jezika, uopće omogućuju iskazivanje određene izjave - ona upravljaju izgovorljivim i neizgovorljivim zonama.

Slično poput seksualnosti kod Michela Foucaulta, rodni identitet je su-uspostavljen diskurzivnim praksama, što je za Judith Butler napose problematično u feminističkom diskursu. Rodni identitet u *Nevoljama s rodom*, što je također i na tragu Jacquesa Derridaa, viđen je kao fantazmatska konstrukcija koja, ponavljanjem u procesu semioze, uspostavlja samu sebe. Takva konstrukcija pritom nužno isključuje dio onog što predstavlja. Drugim riječima, za Judith Butler, svaki diskurs koji operira nekim identitetom nužno je *normativan* i *generativan* (na Foucaultovom tragu) te *isključujući* u svojoj znakovnoj prirodi (na Derridaovom tragu). Upravo je to bit performativnog karaktera identiteta.

Za Judith Butler, performativ rodnog identiteta označavajući ujedno:

- a) konstituira svoj referent (spol),
- b) daje privid njegove prirodnosti (što uspostavlja “objektivnost” kao takvu) te
- c) isključujući određuje ono što ostaje neoznačivo (nepoželjne identitete).

Mehanizam auto-referencijalnosti u performativu, koji obuhvaća sva tri navedena momenta, nužno u sebi skriva *citatan* karakter. Upravo zbog svoje citatne prirode, prizvani se akti sedimentiraju u privid pred-diskurzivnosti, prirodnosti i objektivnosti. Time se također otvara mjesto kojeg taj privid pred-diskurzivnosti “legitimira” i pred-označava kao subjekt.

Govoreći o kategoriji subjekta u okvirima performativnosti identiteta, koncepcija Judith Butler sadržava sljedeću bitnu dimenziju:

“...ne mora biti 'činioca iza čina', već se činilac na različite načine konstruira činom i kroz čin.”²

Izazov novog promišljanja (ili, bolje: *odmišljanja*) kategorija subjekta Judith Butler temelji na Nietzscheovim tvrdnjama u *Genealogiji morala* po kojima nema bića iza činjenja i postajanja a “učinitelj” je puka izmišljotina pridodana činjenju – činjenje je jedino postojeće.

²Butler, J., *Nevolje s rodom*, Ženska infoteka, Zagreb 2001., str. 287

Ukratko, performativnost kod Judith Butler ne podrazumijeva semiološku konstituciju subjekta u smislu postojećeg temelja koji je semiološki, ili na čiju unutarnju organizaciju ili attribute djeluje proces semioze. Prije je riječ o tome da je kod Judith Butler kategorija subjekta shvaćena kao učinak performativnog procesa koji je specifičan oblik semioze (i za koji će se ispostaviti da prati svaki iskaz). Za Judith Butler, supstancijalni subjekt ne postoji ni kao epistemološka izvjesnost a ni kao empirijska činjenica, nego postoji samo *učinak* subjekta kojeg zahtijeva i naknadno legitimira upravo epistemološka tradicija razlikovanja subjekta i objekta.

Performativnost, dakle, s jedne strane organizira referent ili lanac referenata (tijelo, prirodni spol, želju; subjekt koji *se reflektira*) i predstavlja ga pred-diskurzivnim. S druge strane, u govoru se ostvaruje kompulzivnim činjenjem unutar relativno koherentnih normativnih diskursa koji ostvaruju privid identiteta (kulturene predikate boje kože, seksualnosti, identiteta, etniciteta, klase i tjelesne sposobnosti; subjekt koji *reflektira*). Ovaj skup diskurzivnih činjenja nikada ne ostvaruje jednoznačnost ili apsolutnu podudarnost označenog i označitelja. Na primjer, “biti žena” ne znači samo ostvarivati određene varijacije estetike već činiti/govoriti u svim diskursima na nekoliko određenih načina i unutar nekoliko različitih normi koje zajedno referiraju na “feminino”. Ukratko, identitet se nikada ne uspostavlja do kraja.

Ovo performativno (ne-do-kraja-)uspostavljanje Judith Butler shvaća suprotno od standardnog poimanja “moći djelovanja” (agency), dakle voljnog djelovanja koje uvijek podrazumijeva subjekt kao relativno stabilnu instancu prethodeću kulturnom polju u kojem se kreće, a njegovo djelovanje kao sposobnost refleksivnog posredovanja ili neupitni cogito koji ne samo da razrješava sumnju u postojanje objekta već samog sebe (performativno) postavlja kao apsolutnog. Time prekriva navedenu ne-do-kraja-uspostavljenost identiteta ili jezički ostatak između onog koji postavlja i onog koji je postavljen.

Tako “deflatiran”, subjekt je čak i u konstruktivističkim kritikama društva često bivao shvaćen kao točka u kojoj se nalazi potencijal slobode, zapravo točka nedeterminiranosti kulturom ili diskursom. Primjerice, tvrdi Judith Butler, kod Simone de Beauvoir, postoji “ja” koje čini svoj rod, koje postaje svoj rod, ali to “ja”, uvijek asocirano sa svojim rodom, uprkos tome predstavlja točku moći djelovanja koja nikada nije u potpunosti poistovjećena sa svojim rodom. Razne identitetske pozicije u znakovnom lancu obuhvaćaju cjelovitost subjekta, no on im uvijek izmiče - upravo zato jer je nužno, tvrdi Judith Butler, identitet shvatiti semiološki.

Identitet se uvijek iskazuje u procesu označavanja, on je uvijek već označen i prestaje označavati dok cirkulira kroz razne diskurse. Činjenica da se različiti diskursi nalaze

istovremeno i preklapaju u svojim normama i različitim zahtjevima ne omogućava kakav transcendentni subjekt. Nema sebstva prije takvih preklapanja, niti sebstva koje zadržava “integritet” prije nego stupi u kulturno polje. Upravo je zato greška vraćati se na “ja” koje navodno postoji prije označavanja:

“Uvjete koji omogućuju da se “ja” iskaže omogućila je struktura označavanja, pravila koja reguliraju legitimno i nelegitimno pozivanje na ovu zamjenicu i prakse koje ustanovljuju polje razumljivosti u kojem ta zamjenica smije kružiti.”³

Jezik nije izvanjski medij u kojeg se ulijeva sebstvo i iz kojeg sakupljamo odraz tog sebstva, takva podjela pretpostavlja potencijalnu izjednačenost “ja” koje je suočeno sa svijetom u koji spada i jezik, te onog “ja” koje se u tom svijetu nalazi kao objekt:

“Pomjeranje od epistemološkog objašnjenja identiteta kao onom koje problematiku smješta u prakse označavanja, omogućava analizu koju sâm epistemološki modus tretira kao jednu moguću i kontigentnu praksu označavanja. Nadalje, pitanje moći djelovanja biva preformulirano tako da se sada pita kako radi označavanje i preoznačavanje.”

Identitet nije dan u nekom vremenskom trenutku, on je niz činova - Judith Butler ga razumijeva isključivo kao praksu označavanja. U skladu s razumijevanjem označavanja kao ujedno generičkog i juridičkog procesa, ta praksa ujedno u sebi čuva moć djelovanja.

Pravila koja upravljaju razumljivim identitetom i determiniraju granice razumljivosti njegova iskazivanja su djelomično strukturirana u skladu s matricama rodne hijerarhije i prinudne heteroseksualnosti - govor se uvijek ostvaruje kao rodno označen. Pravila djeluju samo i isključivo kroz ponavljanje. Identitet je tvorba nastala u semiozi, no to nipošto ne znači kako je on arbitran. Upravo suprotno, za Judith Butler ne postoji ništa arbitrarno u performativnosti identiteta - na djelu je visokoregulirana normativna praksa koja ima bitno *kompulzivni karakter*. Ta praksa djeluje dvosmjerno i pokazuje dvije različite instance “subjektivnosti”: one koja je su-objekt i one koja je praksom označena za subjekt, čiju razliku epistemološka praksa kirurškog razdvajanja subjekta i objekta ujedinjuje na prvoj strani ove klasične opozicije.

Subjekt je “uspostavljen” tim ponavljanjem, no on nije determiniran ili utemeljen njima, jer označavanje nije utemeljujuće nego performativno - ono je reguliran proces prinudnog ponavljanja. No, premda nije utemeljujuće, označavanje nipošto nije arbitrarno. Performativno ponavljanje ima kompulzivni karakter, ono je prinudno. Ponavljanje proizlazi

³Butler (2001.), str. 298

iz same prirode znaka, gdje je ponovljivost njegova bitna karakteristika - pri čemu onda slijedi da je u procesu označavanja ponovljivost apsolutno obavezujuća za sudionike procesa označavanja. Vjerujem da je to slijed logike koji dovodi do kompulzivnog karaktera ponavljanja u konceptu Judith Butler, i za sada se nije nužno pokrjepljivati s Derridaovim kategorijama.

U određenom smislu, tvrdi Butler, cjelokupno se označavanje odigrava u orbiti prinudnih ponavljanja. Upravo se u varijacijama prinudnih ponavljanja nalazi potencijalna moć djelovanja - stoga je subverzija moguća samo unutar praksi ponavljanja. U tom se smislu performativno preko performansa i uspijeva iskazati kao performativno - i tu se nalazi jedini teatarski smisao ili maskeradna implikacija performativa. To znači da određena mimetička funkcija performativa (u citatnosti) nužno postoji, jer se ona, ukoliko se performativ performira, onda poima kao teatarska. Performativ roda je uvijek otvoren za cijepanje, samoparodiranje, samokritiku i hiperbolična teatarska predstavljanja "prirodnog" koja samim svojim pretjerivanjem signaliziraju konstruirani, fantazmatski temelj rodne prirodnosti. Subverzivno korištenje performativnosti je kod Judith Butler naznačeno terminom *performativitet*.

"Prirodnost" ima efekt podjednakog zauzdavanja i performativnosti (koja se prikazuje kao *konstativna*) i performativiteta (koji se onemogućava ili praksama zadržavanja prava na mimetičko predstavljanje u matrici rodnih odnosa ili praksama obeznačavanja i obesmišljavanja). Zaključno:

"Rod je stiliziranje tijela koje se ponavlja, skup ponavljanih radnji u izrazito rigidnom regulatornom okviru koji se s vremenom zgrušnjava i proizvodi privid supstance, prirodnog bića. Ukoliko je uspješna, politička genealogija rodnih ontologija dekonstruira privid supstancijalnosti roda tako što radnje koje uspostavljaju smješta i prikazuje unutar prinudnih okvira, koje održavaju raznovrsne sile kako bi kontrolirale načine na koje se rod društveno pojavljuje. Pokušaj iznošenja na vidjelo kontigentnih radnji koje stvaraju privid naturalističke nužnosti – što pripada kulturnoj kritici bar od Marxovog doba – sada na sebe preuzima dodatni teret u pokazivanju kako u samom pojmu subjekta, razumljivom jedino kada se pojavljuje kao rodno određen, postoje mogućnosti na silu sputavane raznim postvarenjima roda koja su uspostavila njegove kontigentne ontologije."⁴

⁴Butler(2001.), str. 104

2.3. Tijela koja znače

Performativnost stoga za sobom povlači nekoliko nužnih pojmova koje valja razumjeti dvostruko - kao unaprijed dano tumačenje kojeg kritizira Judith Butler; i kao rezultat njenih preoznačavajućih intervencija. Ta se preoznačavanja odnose prvenstveno na pojam *subjekta* i *identiteta* koji kod Judith Butler više nemaju nikakvu supstancijalnost ili utemeljenje u prirodnom (za identitet) ili refleksivnom (za subjekt), niti predstavljaju “spoznavaoca” ili “situiranog spoznavaoca” u klasičnom smislu epistemološkog pitanja “kako znamo ono što znamo?”. Naprotiv, u semiološkoj perspektivi Judith Butler oni predstavljanju jezikom konstruirano tj. označeno mjesto kojim diskurzivne prakse u isto vrijeme upravljaju putem formatiranja spoznatljivog za njega, kao i formatiranjem njega samoga kao sebi spoznatljivog. Termine koji sudjeluju u izgradnji teorije performativnosti, poput *ponavljanja* ili *citatnosti*, *sedimentacije* ili *materijaliziranja*, *isključivanja* ili *abjekcije*, *subjektiviranja* i *interpelacije* Judith Butler preciznije opisuje u *Tijelima koja znače*.

Ta je knjiga precizirala performativnost i u odnosu na materijalnost tijela, objasnivši tako kompletnu ontološku putanju od objektivne materijalnosti do subjektivne kulturalnosti, premda je to relativno eksplicitno obavljeno i u *Nevoljama s rodom*, napose ukidanjem razlike spola i roda te tumačenjima koja su preispisivala konstrukciju libidinalnosti u freudovskim i lacanovskim terminima, kao i pri psihoanalitički objašnjenom utjelovljenju odbačene seksualnosti mehanizmom melanholije u tjelesnom izrazu roda koji se nadaje oprirođen kao spol.

Od početka postavljajući kategoriju “spola” normativnom, i to u foucaultovskom smislu *regulatornog ideala* (koji pretpostavlja da spol ne funkcionira samo kao norma, nego je i dijelom regulatorne prakse koja producira tijela nad kojima ima moć); Judith Butler inzistira da se ta kategorija materijalizira *prinudno*, pod visokoreguliranim praksama performativnog označavanja.

Pri preciziranju performativnosti u *Tijelima koja znače* eksplicitniju ulogu dobivaju Derridaovi pojmovi *iterativnosti* i *citatnosti*: izrijeком, performativnost ne smije biti shvaćena kao jedinstven ili voljan “akt”, već isključivo kao *reiterativna* i *citatna praksa* kroz koju diskurs producira efekte koje imenuje (materijalnost tijela, njegov spol, spolnu razliku, efekt subjekta, abjektiranu vanjskost te ostale moguće predikate identiteta). Takva praksa je u postavkama Judith Butler identična sa moći - moć nije nešto što preko praksi djeluje, već samo djelovanje predstavlja moć.

Ovako postavljanje performativnosti kao diskurzivne moći kojom se ostvaruje materijalnost tijela uključuje i tezu da je govoreće “ja” formirano putem prolaska kroz proces pretpostavljanja spola. Taj proces za Judith Butler podrazumijeva identifikaciju kao derridaovski shvaćenu semiozu koja konstituira i *subjekt* i *abjekt* (domenu ne-subjektnog). Kasnije će biti riječi i o tome da taj proces identifikacije nužno podrazumijeva i imaginarnu morfologizaciju tijela koja je “ego” u freudovskoj terminologiji. Sada, derridaovskim terminima rečeno, ono što inače ima efekt ujedno stabilnog i nestabilnog subjekta proizlazi iz znakovne prirode tog efekta, konstitutivne *differance* koja podrazumijeva i identitet i razliku. Diferencijski pojmljen, subjekt je sačinjen u sili odbacivanja i abjekcije, koja producira konstitutivnu izvanjskost u kojoj se nalaze sva abjektna bića, oni koji su označeni kao još-ne-subjekti, predstavljajući nenastanjive i neživljive zone socijalnog života nastanjene onima koji nemaju status subjekta. Formacija subjekta zahtijeva identifikaciju s normativnom fantazmom “spola”, koja se događa kroz uklanjanje koje tvori domenu abjekcije bez koje se subjektu ne može otvoriti prostor unutar diskursa.

I ovdje, kao i u *Nevoljama s rodom*, performativnost nipošto nije jedinstveni akt nego uvijek reiteracija norme ili skupa normi. U mjeri u kojoj ta reiteracija prezentom “prezentira” status čina, ona u toj mjeri i sakriva konvencije čije citiranje predstavlja.

Derridaova kritička reformulacija performativa podrazumijeva da njegova snaga ne proizlazi iz tvorbene volje već je uvijek *izvedena*: snaga performativa je u njegovoj iterativnosti, citiranju norme. Posljedica ove sakrivene citatnosti je produkcija efekta subjekta koji je tvorac vlastitih efekata tj. identifikacije. Pritom, identifikaciju Judith Butler ne shvaća kao imitativnu aktivnost pomoću koje se svjesno biće modelira u odnosu na drugo, već je kod nje identifikacija asimilirajuća želja preko koje uopće nastaje ego. Butler citira Freudovu tezu da je ego najprije i prvenstveno tjelesni ego - zapravo projekcija površine, ono što Judith Butler naziva *imaginarnom morfologijom* koja istovremeno zasniva i ego i “spol”. Butler inzistira na tome da ta imaginarna morfologija koja konstituira ego (rodni ego) nipošto nije pred-simbolička operacija, naprotiv, ona je orkestrirana regulatornim obrascima koji tvore pojmljivu, shvatljivu tjelesnost.

Premda je performativna, dakle nužno i sedimentirana u zgusnutoj temporalnosti ponavljanja koje briše vlastitu događajnost, ova morfologija ipak ima historicitet - postoji kriterij po kojem samu sebe ponavlja a granice koje time uspostavlja povijesno su promjenjive, pa samim time i reverzibilne.

Performativnost zahtijeva pojam *prinudnosti* ponavljajuće prakse, već objašnjen samom prirodom znaka, i prihvaćanje teze da se djelovanje ne može poistovjetiti sa

voluntarističkim ili individualističkim modelima, budući performativnost nikako ne pretpostavlja birajući subjekt. Naposljetku, takva performativnost pretpostavlja i identifikacijske procese kojima su norme prinudno citirane i prenašane u djelo. Identifikacije koje materijaliziraju (ego-rod) prethode i omogućavaju diskurzivni efekt subjekta, ali ni na koji način nisu činjene od subjekta.

Naime, ovaj se proces obično zamišlja iz pozicije ega ili naknadno formiranog govorećeg subjekta, no Judith Butler inzistira na perspektivi koja amalgamira gramatičko (i izvedeno diskursom) razlikovanje djelovanja 'ja' i djelovanja 'ti (vi, oni)'. Dvostranost i neodlučivost smjera djelovanja u klasičnim terminima subjekta i društvene okoline najjasnije se ogleda u tretiranju i reformulaciji pojma *interpelacije* posuđenom iz Althusserova eseja *Ideologija i ideološki aparati države*⁵. U njemu Althusser izlaže preuzimanje pozicije subjekta u trenutku kada policajac poziva nekoga na ulici kakvim općenitim pozivom, npr. "Hej, ti tamo!", pri čemu doslovnim i figurativnim okretom tijela prema službenom organu pojedinac preuzima poziciju subjekta. Takav mehanizam postavljanja subjektne pozicije putem moći, koji se sastoji od prepoznavanja upravo samog sebe za prozvanog, Althusser naziva interpelacijom. Za Judith Butler interpelacija je figura kojom se ilustrira performativna obostranost u generiranju identiteta: ona podjednako pretpostavlja djelovanje okoline i onoga tko se prepoznaje. Za primjer je dana performativna interpelacija koja slijedi odmah po rođenju u iskazu "Djevojčica je!/Dječak je!" kojom se interpelira spol nad bićem, a te se prakse kasnije sustavno nastavljaju temporalno razmještenim interpelacijama od strane različitih institucija. Interpelacije tj. performativi zajedno i neodvojivo od "subjekta" tvore i održavaju njegov rodni identitet i njegov status subjekta.

Zaključno, u *Tijelima koja znače*, performativnost je postavljena za glavno semio-ontološko načelo koje upravlja mogućnostima poimanja tjelesnog i kulturnog iskustva: tvrdnja da je diskurs performativan ne znači da on tvori ono što priznaje, već znači da nema referencije na "čisto tijelo" koje istovremeno nije i daljnja formacija tog tijela. Ono što performativom djeluje je istovremeno uspostavljanje libidinalnosti i materijalnosti, kao i norma koja je iterativno citiranje. Čitav je taj proces nužno proces semioze koji se nikada ne završava u identitetu označitelja i označenog, nego se nužno samoobnavlja u seriji govornih činova koji perpetuiraju/materijaliziraju "objektivnost" tijela i rodne razlike i prije uspostavljanja efekta subjekta.

⁵Althusser, Louis, "Ideologija i ideološki aparati države", Proturječja suvremenog obrazovanja, ur. S. Flere, Zagreb, Radna zajednica republičke konferencije Saveza socijalističke omladine, 1986.

3. Različiti epistemološki okviri radova Judith Butler

3.1. Epistemologija privilegije i feministička kritika empirizma u teoriji roda Judith Butler

Dva ključna polja djelovanja feminističke epistemologije kako ih vidi Helen E. Longino⁶ jesu problematika *epistemologije privilegije* i *feministička kritika empirizma*. Objema je temeljno polazište proizvodnja znanja kao bitno društveni proces.

Budući polazi od pretpostavke društvene prirode znanja, feministička epistemologija ne operira samo ontološkim, analitičkim ili logičkim kategorijama koje uvjetuju znanje, već uzima u obzir društvene kategorije poput interesa, autoriteta, statusa i sl.

Epistemologija privilegije napada ideju mogućnosti razvijanja teorija znanja “generalno”, jer takva “generalnost” ima ambiciju univerzalne relevantnosti, promašujući i zanemarujući specifičnosti ljudskih okolnosti. Ideali takvog znanja podrazumijevaju “pogled niotkud”, kao bezinteresno i neutralno stajalište. Judith Butler se, u *Nevoljama s rodom*, bavi “bezinteresnim neutralnim stajalištem” i u tom klasičnom smislu feminističke epistemologije. No, također, naslanjajući se na klasičnu kritiku neutralnog stajališta, Judith Butler se njime bavi i kao osobitom metodom diskursa da maskira i nesrazmjer među rodovima u smislu privilegije, i samu iskonstruiranost opreke među njima, drugim riječima, i iskonstruiranost njihove razlike. U *Tijelima koja znače* pak, bavi se mehanizmima djelovanja moći koja se utjelovljuje u diskursu konstruiranjem opozicija materije i forme, kao klasičnih opozicija zapadne ontologije i temelja epistemološke misli, a sve iz početne performativnosti spola/roda. U tom smislu, doprinos njenih teorija je epistemološki relevantan i preko feminističkog okvira epistemologije privilegije, zadirujući u kritičko-epistemološke probleme koji utječu na ontološki poredak stvari i definiraju opći koncept filozofije.

Važan dio teorijske aktivnosti feminističke epistemologije (kao i svake socijalne epistemologije) nije samo shvaćanje znanja kao društvenog procesa, već i razotkrivanje društvenog karaktera onih kategorija u procesu stjecanja i proizvodnje znanja koje su pretpostavljene i podrazumijevane kao prirodne. Sam odnos razotkrivanja određene mjere

⁶u: Longino, H. E., *Feministička epistemologija*, u: J. Greco/E. Sosa (ur.), *Epistemologija. Vodič u teorije znanja*, hrv. izdanje pr. B. Mikulić, Jesenski i Turk, Zagreb 2004.

konstruiranosti takvih kategorija podrazumijeva specifičan epistemološki smjer. Kao i u feminističkoj epistemologiji privilegije, i ovdje je oprekama poput ja/drugi, subjekt/objekt, društveno/prirodno, nadređen binarizam muško/žensko u smislu da se privilegija uvijek ostvaruje u prvom članu binarne opozicije, što i jest ishodište niza - u “muškom”. Pri tome je postavka da ideali neutralnosti i objektivnosti služe kako bi se maskirala androcentričnost i binarna se struktura prikazala ontološki utemeljenom – rječju: prirodnom, realnom i/ili istinitom. Priroda te strukture je kod Judith Butler semiološka, a njeno “odigravanje” je performativno.

Spolna razlika koja je dekonstruirana u *Nevoljama s rodom* nije isključivo feminističkog smjera, relevantna za aktivno oslobođenje subjekata unutar političkog polja rodnih i seksualnih identiteta. Oštrica se također nalazi na pojmu “prirodnosti” kao unaprijed postavljenom cilju i okviru znanja. Dekonstrukcija spola u *Nevoljama s rodom* zadire dakle u ideološke probleme poimanja epistemoloških i ontoloških kategorija, i mapira semiološke obrasce “oprirodnjavanja” u procesu djelovanja moći kako je vidi i tumači Judith Butler.

Pristup Judith Butler unutar epistemoloških problema pokušat ću općenito shematizirati dvojnim tumačenjem performativnog djelovanja moći: u smislu sintagmatskog *ishoda* djelovanja i paradigmatičkog *mehanizma* djelovanja. Za sada ovu dvojnost neću tumačiti u spomenutim koordinatama, ali ću zato kasnije jasno povezati tu dualnost sa semiološkom prirodom epistemološkog subjekta.

U smislu *ishoda*, performativno djelovanje moći, dakle, nije shvaćeno kao podjarmljujuće u odnosu na unaprijed dane prirodne kategorije spola i relativno koherentne društvene kategorije roda. Ono je kod Judith Butler shvaćeno istovremeno generativno i auto-referencijalno u smislu maskiranja navedene generativnosti - drugim riječima, kao oprirodnjavajuće. Pogled na ishod djelovanja moći podrazumijevat će, slijedom po razini generiranosti kako ih dekonstruktivistički postavlja Judith Butler: 1. kritiku kategorije spola/roda, 2. kritiku kategorije prirodno/društveno, 3. kritiku kategorije tjelesno/inteligibilno. Performativno iterativno re-konstruiranje navedenih kategorija tvori relativno konzistentnu i samopokrivajuću ontologiju i njen normativni diskurs kojeg Judith Butler naziva hegemonijskom heteroseksualnom matricom.

Pogled na *mehanizam djelovanja moći* uključuje post-strukturalističku i dekonstrukcijsku kategoriju subjekta i njegove uloge u djelovanju moći. Pri analiziranju interesnih i ideoloških postavki znanosti, epistemologija privilegije, kao i feminizam generalno, ne barataju samo kritičkim opisima potlačenosti “ženskog”, već uslijed dijagnosticiranja rodnih opozicija polažu pravo na *reprezentaciju* ključne oštećene kategorije. Pravo na reprezentaciju se polaže

i u odnosu na sve ostale kategorije koje su uočljive kao mogući *nosioci subjektivnosti* u oštećenoj strani maskulinistički generirane binarne opozicije. Pri toj reprezentaciji, bilo političkoj bilo teorijsko-kritičkoj (ukoliko ta razlika postoji), feminizam, kao ishodišna točka teorije Judith Butler, nužno dolazi u neki odnos tumačenja sa subjektima koje reprezentira. Drugim riječima, reprezentacija podrazumijeva označavanje (a time i konstruiranje) onoga što biva reprezentirano. U smislu mehanizma procesa dakle, djelovanje moći za Judith Butler podrazumijeva drugačije shvaćenu ulogu subjekta u odnosu na feminizam reprezentacije rodnih identiteta. Rad *Nevolje s rodom* započinje polemičkim pitanjem što je subjekt reprezentacije feminizma, i rezultira ne odbacivanjem, nego dekonstruiranjem identiteta i subjekta u bitno semiološkim terminima Derridaove diferencije sadržane u znaku i prirodi diskursa. To podrazumijeva i određeno epistemološko pozicioniranje u odnosu na tumačenje subjekta.

Jasne socioepistemološke implikacije postoje u onom dijelu teorije Judith Butler koji se može povezati s feminističkom kritikom empirizma. Inzistiranjem na “smještenosti” proizvođača znanja, limitiranoj perspektivi promatrača kao i na njegovom interesu, feministička kritika empirizma jasno postavlja kritiku objektivnosti i stavlja pitanje interesa u prvi plan. U *Nevoljama s rodom*, jedno je kompletno poglavlje posvećeno kritičkoj analizi istraživanja DNK materijala (XX i XY kromosoma) s ciljem definiranja spola. Ta je kraća kritika, od svih kojima se u dvije ovdje obrađene knjige bavi Judith Butler, najbliža klasičnoj kritici empirijske znanosti i konkretnog istraživanja. Nije slučajno da se poglavlje koje ta kritika zauzima doima “umetnutim” upravo u knjizi koja je izazvala iznimne pomake u pogledu na empirijski element spola. Tome je razlog što, umjesto pronalaženja neuspjeha ideala objektivnosti (kako u samim ideološki obojenim zacrtanim ciljevima istraživanja, tako i unutar procesa istraživanja), teorije Judith Butler djeluju na semiološko-kritičkom planu dekonstruiranja samih kategorija “prirodnosti” kao jednog od temelja empirizma, a ne na planu pragmatičkog kritiziranja postavki konkretnih empirijskih istraživanja. Ukoliko iz postavki teorije Judith Butler promatramo stvar, tada je sam empirizam (pa i njegova kritika) dio naturalističke paradigme kojom se pokriva diskursom konstruirana ontologija. Kada Butler tvrdi kako je spol zapravo efekt roda, ili, kada tvrdi da je prirodnost spola samo naizgledno pred-diskurzivna kategorija koja proizlazi iz binarnih struktura jezika univerzalne racionalnosti koji stvara ukupan normativni diskurs, Judith Butler daje temeljnu kritiku empirizma i kompletne naturalističke paradigme. Unutar takvog diskursa, rod i prakse rodne identifikacije talože se u *privid ontološkog temelja* koji se označava i tumači kao prirodan i preddiskurzivan.

U *Tijelima koja znače* odlazi se i korak dalje: tvrdi se kako kompletna dihotomija materije i forme, implicitna u empirizmu, također proizlazi iz konstruirane razlike u binarnom spolu/rodu, što rezultira tijelima opredmećenim diskursom. Ono što smatramo tijelima i njihovim granicama, tj. ono što je uopće *zamislivo* kao tijelo, u teoriji Judith Butler efekt je djelovanja moći koju ona nužno shvaća u tradiciji feminističke kritike kao normativno heteroseksualnu i ishodišno generativno-binarnu u temeljnom smislu spolnog. U tom smislu, teorije i razmatranja Judith Butler, dekonstruirajući kompletnu naturalističku paradigmu predjezične danosti tijela, njegova spola i materije kao takve, dio su i feminističke kritike empirizma, koju ujedno potvrđuju u njenim ciljevima ali i negiraju u njenim supstancijalističkim polazištima od identiteta koje reprezentira.

3.2. Sjecišta tradicionalnih filozofskih pozicija u teoriji performativnosti

3.2.1. Kontinentalna i pragmatička feministička filozofija

Kritika binarizma je općenito utemeljena u kontinentalnom feminizmu, a metodološka razrješenja i, zapravo, aktivistički cilj takvog istraživanja snažno se naslanjaju na klasičnu pragmatističku poziciju u feminizmu. Samo tumačenje subjekta, koje se u ovom radu poima kao bitno semiološko, stoji na razmeđu između kontinentalne i pragmatističke filozofije. Kritičkim i geneaološkim čitanjem feminističkih, psihoanalitičkih i znanstvenih koncepata, Judith Butler pokazuje kako se efekti binarne opreke nalaze u svakom od ovih diskursa. Teorija performativnosti Judith Butler u ovom kontekstu metodološki djeluje dvojako - načelno ću to nazvati djelovanjima putem *verzije* i putem *subverzije*.

U prvom je smislu dana verzija hegemonijske matrice. Naime, Judith Butler preko performativnosti objašnjava genezu i generiku "prirodnosti" u zapadnoj metafizici supstancije, koja juridički i generativno tvori čitav simbolički poredak. Taj je dio tumačenja, osim u ničeanskoj genealogiji, utemeljen i u kontinentalnoj post-strukturalističkoj misli.

U drugom smislu - nakon uvida u performativni karakter matrice koji podrazumijeva kompulzivno djelovanje "subjekta", subverzija kod Judith Butler također nužno pokriva performativni karakter. Zacrtaivanje subverzivnog djelovanja je, zapravo, samo unutar sistema, pri čemu se izmještanje njegovih normi može ostvariti preko performativnog parodijskog ponavljanja. To preciznije znači da se pretjerivanjima i persiflažama u performativnom označavanju prirodnosti unutar igre binarizama između roda, spola, seksualne orijentacije i identiteta može postići podcrtaivanje konstruirane prirode prirodnosti. Ovaj dio je, jasno, osim u Derridaovoj dekonstrukciji, utemeljen i u pragmatičkoj misli.

Oba su navedena vida performativnosti u radovima Judith Butler uvijek prisutna i isprepletena, no teorija performativnosti nema binaran karakter, već je njome Judith Butler direktno povezala obje tradicije u specifičnoj teoriji koja stoji na sjecištu kontinentalno-pragmatičkog feminizma.

3.2.2. Konstruktivizam i esencijalizam

Feministička opozicija spol/rod pretpostavlja određenu dihotomiju i neodlučivost između konstruiranosti roda (i spola) te esencijalizma spola kao prethodne danosti u prirodnom. Tumačenje “konstruiranosti” roda pretpostavlja kulturu ili društvenu moć koja djeluje nad prirodom. Takvi modeli, tvrdi Butler u *Tijelima koja znače*, pretpostavljaju pasivnost prirode pod socijalnim djelovanjem. Cijeli se model rod/spol jednostavno razotkriva kao analogija maskulino-feminine razlike u heteronormativnoj strukturi. Za Judith Butler, sam koncept prirode ima povijest. Degradacija “prirodnog” kao pred-inteligibilnog sa sobom povlači i određeni, implicitni i nekritički pogled na “spol”. Stoga koncept “spola” za Judith Butler predstavlja pozornicu na kojoj se odigrava drama prirodnosti i konstruiranosti, pri čemu upravo “spol” postaje *esencijalan* konstrukt, umjesto da bude odbačen kao puki konstrukt.

Ovdje Butler jasno razgraničava svoja gledišta od gledišta radikalnog konstruktivizma, ili, bolje rečeno, redefiniira svoju verziju radikalnog konstruktivizma:

“Je li ispravno tvrditi da “spol” u potpunosti nestaje, i da je on fikcija preko i protiv onoga što je istina, da je fantazma preko i protiv realnosti? Ili same ove opozicije moraju biti ponovo pojmljene tako da, ukoliko je “spol” fikcija, ta fikcija bude ona unutar čije nužnosti živimo i bez koje bi život bio nepojmljiv? Te, ukoliko je “spol” fantazma, nije li fantazmatsko polje koje ona konstruira upravo teren kulturne inteligibilnosti? Neće li ovako odmišljanje navedenih konvencionalnih opozicija povući za sobom i odmišljanje “konstruktivizma” u uobičajenom značenju?”⁷

3.3. Uvodno o dekonstrukcijskom karakteru semiologije znanja unutar teorije performativnosti Judith Butler

Važan dio razumijevanja i preciznog smještanja performativnosti Judith Butler u semiološki okvir zauzima uočavanje kako teorija performativnosti, shodno nadilaženju

⁷Butler, J., *Bodies that Matter. On the Discursive Limits of Sex*, Routledge, London and New York 1993., str. 6

dihotomije esencijalizma i konstruktivizma, podrazumijeva i nadilaženje “lingvističkog monizma” u kome se spol, priroda, tijelo i subjekt shvaćaju isključivo kao izvedene lingvističke kategorije. Konstruktivizam tematiziran u prethodnom potpoglavlju, udružen sa svojom lingvističkom verzijom, učinit će “spol” konstrukcijom danom u jeziku. To samo po sebi nije sporno za Judith Butler, već je sporno to što je navedena konstrukcija u takvom pristupu paradoksalno uzeta kao pred-jezična i pred-konstruktivistička konstrukcija. Ako je društvena konstrukcija spola smještena u takav kontekst, pristupa spolu nema osim preko sredstava njegove konstrukcije (jezika). Spol tako biva ne samo ukinut u rodu, nego, tvrdi Butler, postaje fikcija - fantazija koja je retroaktivno postavljena kao predlingvističko polje kojem unutar lingvističkog monizma nema direktnog pristupa.

Varijacija debate esencijalizma i konstruktivizma tako se zapravo nastavlja među dvijema verzijama konstruktivizma (i njihovim kritikama); prvu verziju zauzima navedeni pristup lingvističkog monizma s pripadnom kritikom “ukoliko je sve diskurs, što onda sa tijelom?”. Ta verzija za Judith Butler podrazumijeva “božanski performativ”, koji istovremeno imenuje i inaugurira. U skladu s ovim viđenjem, biti konstruirano znači istovremeno biti i stvoreno i determinirano aktom performativa. Determinizam je za Judith Butler ključni problem ovog stajališta, koje tretira jezik kao “nepokrenuti pokretač”.

U drugoj verziji konstruktivizma, konstrukcija je figurativno svedena na govorni akt u kojem se pretpostavlja subjekt. Judith Butler svodi glavnu kritiku ovog stajališta na pitanje: “ukoliko je subjekt konstruiran, tko onda konstruira subjekt?”. Ovakva pozicija, dakle, pretpostavlja subjekt koji je situiran izvan i prije jezika. Riječ je o voluntarističkom subjektu koji gradi rod kroz vlastitu instrumentalnu aktivnost. Za Judith Butler, takav subjekt nastaje iz zamjene gramatike za metafiziku: upravo ona kako glagol “konstruirati” pretpostavlja gramatički subjekt, tako ovo gledište pretpostavlja zbiljski subjekt koji postoji prije jezika i čini konstruiranje.

Judith Butler nadilazi oba semiološka stajališta u istovremenosti subjektiranosti i subjektivizacije - potčinjenja i činjenja subjekta:

“Subjektirano rodu, ali subjektivizirano rodnom, “ja” niti prethodi niti posljeduje procesu takvog urođjavanja (*gendering*), već proizlazi samo kao matrica i unutar matrice samih rodnih odnosa.”⁸

Na jednoj strani postoji “ja” koje je subjektivirano rodu, najčešće hetero-konzistentno s biološkim spolom. S druge strane “ja” se tvori kao “ja” kada mu se rod dodjeljuje ili

⁸Butler, J., *Bodies that Matter. On the Discursive Limits of Sex*, Routledge, London and New York 1993., str. 7

interpelira (kasnije poblize o tome), budući upravo diferencijacijske relacije omogućavaju subjektu da se iskaže kao govoreći subjekt. “Aktivnost” ovog urođnjavanja ne može biti ljudski akt ili izraz, kakva voljna djelatnost. To također sigurno nije pitanje “maskiranja”. Takvo urođnjavanje je, zapravo, matrica kroz koju sve voljno uopće postaje moguće. U tom je smislu matrica rodnih odnosa prethodeća svemu što je “ljudsko” - Judith Butler uzima primjer fetusa koji iz “toga” prelazi u “nju” ili “njega” interpelacijom roda, upravo “rođenjem” subjekta putem imenovanja roda, te je:

“(...) ta utemeljujuća interpelacija reiterirana od strane autoriteta u različitim vremenskim razmacima kako bi se ostvario efekt prirodnosti.”⁹

Imenovanje je istovremeno postavljanje granice i ponavljajuće utjerivanje norme onoga što čini ljudsko - u tom je smislu imenovanje uvijek isključivo, i predstavlja odbacivanje mogućnosti općenite, univerzalne artukulacije. Ne-subjektivitet onoga što ne udovoljava rodnoj normi postaje nužna i tvorbena izvanjskost te norme, ona koja uvijek prijete reartikulacijom i prodorom u sistem. Stoga, reiterativno djelovanje norme uvijek predstavlja istovremenu abjekciju vanjskog, kao i pogodbenu, promjenjivu prirodu granica odbačenog (abjektiranog) i legitimiranog (subjektiranog).

Upravo u takvom smislu, *imenovanje* još uvijek ima semiološki karakter i to u dvostrukoj igri. Ono taj karakter ima u samoj vrsti djelatnosti - koja je semiološka, te također u konstituiranom auto-referentu utjelovljenog subjekta koji se ostvaruje i kao produkt jezičke matrice i kao matrica sama, dajući okvir inteligibilnosti čije se granice stalno iznova pregovaraju. Butler inzistira kako ovaj pristup ne predstavlja više ni konstruktivizam niti esencijalizam - čitava debata zapravo promašuje poantu *dekonstrukcije*.

Judith Butler inzistira na temeljnijem viđenju dekonstrukcije, koje ne tvrdi da je riječ o teoriji koja postavlja “sve konstruirano diskursom”. Dapače, Derrida postavlja određeno viđenje diskursa koji nema apsolutnu kontrolu značenja. Upravo se i radi o izmicanju od takve determiniranosti. Apsolutna kontrola koju pretpostavlja radikalni konstruktivizam u potpunosti se nadilazi diferencijskom konstitucijom znaka. Ona pretpostavlja iterativnu, istovremeno repetitivnu i razlikovnu relaciju s odsutnim u znaku, koje je konstitutivno za njegovo značenje. Takva konstitucija diskursa otvara nova tumačenja i moći i subjekta. Butler sažima to ovako:

⁹ isto, str. 8

“Konstrukcija je proces reiteracije kroz koju su dani i “subjekti” i “činovi”. (...) Ne postoji moć koja djeluje, već samo reiterativno činjenje koje je moć u svojoj postojanosti i nestabilnosti.”¹⁰

Ovaj proces reiteracije čini srž definicije performativnosti kako je poima Judith Butler. Kakav je njen odnos s prethodećim viđenjima pojma performativ i u kojoj mjeri je on određen dekonstrukcijom, te kakve sve epistemološke implikacije to podrazumijeva? Postoje li komplementarni pogledi na jezik u odnosu na kategorije subjekta i djelovanja moći (mimo foucaultovskih i lacanovskih termina) koje možemo naći u modernoj lingvistici?

Pokazati relaciju performativnosti Judith Butler s kategorijom performativa u njenom “izvornom” obliku danom u radu J. L. Austina, pa onda i u Benvenistovim razmatranjima, te kasnijim postukturalističkim gledištima Jacquesa Derridaa (dekonstrukcija) i Oswalda Ducrota (argumentativna semantika), te sve to postaviti u odnos s epistemološkim kategorijama značilo bi temeljnije smjestiti performativnost Judith Butler u okvire semiologije znanja, što jest cilj ovog rada.

U skladu s tim, naprije slijedi cjelovit prikaz teorije govornih činova J. L. Austina, a nakon toga i prikaz ostalih navedenih viđenja performativa, koja su potom uslijedila u kontinentalnoj teoriji.

4. Performativ: subjektivnost, iterabilnost i argumentativnost

4.1. Teorija govornih činova

Filozof jezika, John Langshaw Austin, u svojoj posthumno objavljenoj knjizi, *How to Do Things with Words*, začinje teoriju govornih činova i uvodi novu jezičku činjenicu - kategoriju performativa. Austinova teorija govornih činova postala je ključan dio lingvističke pragmatike kao dijela semiotike.

Premda je još John Locke koristio termin “semeiotike” u *An Essay Concerning Human Understanding* iz 1690., njeno su moderno razumijevanje odredili C. S. Pierce, terminom *semiotika*, i Ferdinand de Saussure terminom *semiologija*.

¹⁰ Butler (1993.), str. 9

Ferdinand de Saussure u *Tečaju opće lingvistike* semiologiji daje široke humanističke okvire i nadređenu te odlučujuću ulogu za cijelu lingvistiku:

“Moguće je zamisliti znanost koja proučava ulogu znakova kao dio društvenog života. Ona bi činila dio socijalne psihologije, a time i opće psihologije. Mi ćemo je nazvati semiologija (od grčkog “semeîon”, znak). Ona bi istraživala prirodu znakova i zakona koji njima vladaju. (...) Lingvistika je samo jedna grana ove opće znanosti. Zakoni koje će semiologija utvrditi bit će zakoni koji se primjenjuju u lingvistici, čime će lingvistici biti dodijeljeno jasno definirano mjesto u području ljudskog znanja.”¹¹

Prema pragmatičaru C. S. Piercu, semiotika pak “označava proces kroz kojeg kultura proizvodi znak i/ili dodjeljuje značenja znakovima”¹². Charles Morris, sukladno tome, postavlja semiotiku u uže okvire, gdje je ona podređena lingvistici:

“Semiotika se klasično¹³ dijeli na semantiku, sintaksu i pragmatiku. Dok sintaksa proučava odnose između riječi i sklopova riječi gledajući ih kao jedinice u nizu, semantika istražuje odnose jezičnih oblika i entiteta u svijetu, jedina se pragmatika bavi odnosima između jezičnih oblika i korisnika tih oblika kao aktera u jeziku. Pragmatičko usmjerenje semiotičke teorije jasno se ogleda u teoriji govornih činova, koja eksplicitno uvodi aktera djelovanja kao subjekta govora u teorijsko razmatranje, kao i društveni kontekst u kojem se odvija jezičko činjenje.”¹⁴

Glavna je zadaća lingvističke pragmatike baviti se iskazima, koje se promatra kao posebne događaje - voljne činove govornika u određenom vremenu i prostoru, najčešće uključujući jezik. John Langshaw Austin se unutar pragmatičkih okvira tako shvaćene semiotike zanimao za poseban odnos jezika, vanjezične zbilje i govornika: slučaj u kojem govornik jezikom čini, dakle, tvori dio vanjezične zbilje (mimo odnosa značenja i čina komunikacije). Svoja je istraživanja predstavio u dvanaest predavanja održanih na sveučilištu Harvard 1955. godine, koja su deset godina kasnije objavljena u već spomenutoj *How to Do Things with Words*.

¹¹de Saussure, F., *Tečaj opće lingvistike*, ArTresor naklada, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2000., str. 26

¹²Citirano iz: de Laurentis, T., *Alice Doesn't: Feminism, Semiotics, Cinema*, Bloomington, Indiana University Press, 1984

¹³Podjela u Charlsa Morrisa aktivno se koristi i danas, vidi: Morris, Ch., *Foundations of the Theory of Signs*, International Encyclopedia of Unified Science I, ur. Neurath O., Carnap R. i Morris Ch., The University of Chicago Press, Chicago 1938.

¹⁴Citirano u: Copley, P. *The Routledge Companion to Semiotics and Linguistics*; Routledge, Oxon (Oxford), 2010., str. 72

Ta istraživanja nisu imala iznimnog odjeka samo u pragmatičkim okvirima semiotike, gdje radovi Johna R. Searla preuzimaju vodeću ulogu u nastavljanju na Austinove teze. Naprotiv, Austinova će istraživanja, kao što će ovaj rad barem djelomično prikazati, ostvariti izniman utjecaj i preko okvira semiologije koje je ocrtao Ferdinand de Saussure.

4.2. Performativ J. L. Austina

U prvom predavanju Austin razdjeljuje iskaze na konstative i performative. Glavni je kriterij za razdjeljivanje mogućnost *istinitosti* nekog iskaza. Konstativom Austin naziva svaki iskaz koji posjeduje istinosnu vrijednost. Daljnjim razmatranjem dokazuje da takav iskaz može biti i autoreferencijalan i metajezičan a opet ostati istinosno određen. Drugim riječima, konstativi su iskazi koje možemo promatrati i kojima možemo pristupiti kao sudovima, bez obzira na prirodu njihove referencijalnosti.

Razmatranjem određene vrste iskaza koji ima formu suda, gramatički spada u izjavnu rečenicu, nije besmislen a također nije ni istinit ni neistinit, Austin uspijeva izolirati iskaze koji su suprotstavljeni konstativu - performative. U podsekciji prvog predavanja jasno se napominje da je izoliranje performativa zapravo načelno, i da će biti predmetom revizije u kasnijim predavanjima. Izoliranje performativa počinje izdvajanjem iskaza koji se "maskiraju" - može ih se izdvojiti samo ukoliko ih se uspoređi sa činjeničnim iskazima. Ti su izrazi, po Austinu, oni koji sudjeluju u određenoj vrsti "maskerade" - samo su rijetki filozofi, i to slučajno, uspjeli "vidjeti kroz masku"¹⁵. Zanimljivo je da početno definiranje performativa počinje sa usporedbama i metaforama njihovog djelovanja koje spadaju u semantičko polje "činjenja kao istinitog". Osobito ukoliko se ima na umu da je subverzivni aspekt performativa Judith Butler geneaološki krenuo od definiranja "maskerade" u radovima Joan Riviere, kao i da je cjelokupni koncept performativa utemeljen u posebnom "činjenju kao istinitog".

Izrazi koje Austin naziva performativima ne opisuju, ne izvješćuju niti konstatiraju te nisu istiniti niti lažni. Također, iskazivanje rečeničnog iskaza dio je činjenja nekog djela. Dakle, to su iskazi onkraj istinitosti koji čine i proces i njegov rezultat koji *sam po sebi jest*, a čiji kasniji opis može biti istinit. Sami iskazi koji su činjenje mogu biti samo uspješni ili neuspješni, a ne istiniti ili neistiniti. Austin nužno zadire u novo područje definiranja značenja: funkcija jezika u slučaju iskazivanja performativa nije u opisivanju ili dijeljenju

¹⁵Austin, J.L.; *How to Do Things with Words*, Clarendon Press, Oxford 1962., str. 4

informacija. Jezik ovdje funkcionira kao činjenje, kao dio zbilje koja je vanjezična a opet se tvori preko jezika tj. čina iskazivanja.

Austin navodi iskaze poput “da” u ceremoniji vjenčanja, iskaze u činu ispričavanja, iskaze pri krštenju broda, iskaze kladenja - svi predstavljaju iskaze koji ujedno jesu vršenje ceremonije i predstavljaju čin sam. Ukratko:

“Čini se jasnim kako u ovim primjerima izricanje rečenice (u, naravno, prikladnim okolnostima) nije *opisivanje* onoga što sam učinio rekavši izricanjem da to činim, ili *tvrdnja* da to činim: izricanje jest činjenje.”¹⁶

Etimologija riječi *perform* znači “provesti u djelo, ispuniti, otpustiti”, preko anglo-francuskog *peformer* izmijenjenog (preko utjecaja starofrancuskog *forme* koji dolazi još iz latinskog *forma* / grčkog *μόρφα*) iz starofrancuskog *parformir* “uraditi, provesti, završiti, ostvariti”, od *par-* u smislu “potpuno” + *fornir* u smislu “osigurati”. Smisao koji *to perform* dobiva u teatralno-glazbenom kontekstu datira s početka 17. stoljeća, a glagol se u srednje-engleskom (Middle English) koristio u širem smislu nego danas, uključujući “napraviti, konstruirati, proizvesti, uzrokovati” ali i “obistiniti” u smislu ispunjenja proročanstva, snova ili želja.¹⁷ Austin, pak, objašnjava kako termin performativ izvodi iz uobičajenog korištenja ovog glagola s imenicom *action* (u smislu objekta - *to perform an action*), indicirajući da je izricanje iskaza upravo činjenje kakve akcije. U odnosu na glavne razlike između konstativa i performativa, značenje koje primjena termina zauzima ne mora biti tako uska, budući da implicira upravo određeni odnos prema istini, kao što ga implicira i smisao kojeg ovaj termin dobiva u značenju izvedbenih umjetnosti.

Prva razlika između performativa i konstativa je dakle odnos prema istinosnoj vrijednosti. Ukoliko prihvatimo binarnu podjelu iskaza na performative i konstative, možemo navesti još nekoliko opreka: istinosna vrijednost - neutralnost, opisivanje - činjenje, istina - bitak.

Dvije se premise mogu naći unutar ovih binarnih opozicija:

Prvo, u početnoj opreci konstativ - performativ sadržana je implicitna premisa da je samo govorenje podložno provjeri istinitosti i jedino moguće kao istinito, dok je bitak kojeg govorenje opisuje uvijek onkraj istine, neutralan, prirodan, objektivan i referentan za tu istinu. Ova pretpostavka je u skladu s deskriptivnom teorijom značenja, te realističkom i

¹⁶ isto, str. 6

¹⁷ Onions, C. T.; *The Oxford Dictionary of English Etymology*, Oxford University Press Inc, New York, 1966.

empirističkom tradicijom. Ipak, sama ideja da performativ, kao jezička aktivnost, stoji na razmeđu između bitka i govora na način da je u isto vrijeme i jedno i drugo, može rezultirati podjednako krajnje konstruktivističkim i krajnje antirealističkim zaključcima.

Drugo, i ono što je možda i najvažnije ovdje, jest da se sve ove opreke javljaju eksplicitno *unutar* jezičke aktivnosti. Istinosna neutralnost, činjenje i bitak u ovakvoj podjeli postaju dijelom jezika.

Istinosna vrijednost koju performativ nema u Austinovoj strukturi zamijenjena je uspješnošću - dok konstativ može biti istinit ili neistinit, performativ može biti uspješan ili neuspješan. Uspješnost performativa ovisi o isključivo vanjezičnim okolnostima:

A1) Mora postojati prihvaćena konvencionalna procedura s određenim ishodom. Procedura mora uključivati izricanje određenih riječi od strane određenih osoba u određenim okolnostima. A2) Osobe i okolnosti u danom slučaju moraju biti prikladne za vršenje navedene procedure;

B1) Svi moraju izvršiti proceduru ispravno, B2) i potpuno.

Γ1) Procedura je namijenjena ljudima koji imaju određene misli ili osjećaje i upravlja budućim ponašanjem sudionika, stoga oni, kao i vršitelji, moraju posjedovati te misli ili osjećaje te namjeru djelovanja u skladu sa njima; Γ2) moraju se zbilja ponašati u skladu sa procedurom.

Razlog zbog kojeg su prve dvije grupe uvjeta označene istom vrstom znakova (latiničnim slovima) a posljednja grupa označena drugačijom vrstom znakova (grčkim alfabetom) je u njihovoj metodskoj razlici: po Austinu, kod kršenja pravila označenih latiničnim slovima (A i B) čin uopće ne možemo izvršiti - radi se o *promašajima*. U slučaju kršenja pravila Γ čin je izvršen, no radi se o *zloupotrebi* procedure.

Ovdje bih naznačila još jednu razliku između latiničnog i alfabetskog skupa pravila: latinična pravila su pravila izvanjskih ili intersubjektivnih okolnosti, do se alfabetska pravila tiču *isključivo činitelja performativa* i njegova unutarnjeg stanja, stavova, volje ili interesa. Pri tom, po Austinu, subjekt, ukoliko krši pravilo iz skupa Γ, nije u situaciji laganja nego zloupotrebljavanja. Postavlja se pitanje: zloupotrebljavanja čega? Procedure same, ili same nemogućnosti performativa da budu lažni? Primjerice, obećanje je, kaže Austin, izvršeno unatoč tome što ga netko nije iskreno izrekao. Ono se možda naziva lažnim, u smislu kolokvijalnog izražavanja, no nema istinosnu vrijednost budući je ono dano - nešto *jest obećano* bez obzira na unutarnji stav govornika u trenutku izgovaranja obećanja.

No, ukoliko je obećanje dano, ukoliko je netko čestitao i sl. - zašto Austin uopće uvodi i postavlja apsolutni sklad intencije i ishoda za pravilo? Nisu li dovoljna pravila A i B da bi

performativ postojao kao kategorija, i da bi, okolnosno gledano, intersubjektivno bio priznat za čin koji je učinjen? Nadalje, ukoliko je za kategoriju performativa nužno postojanje prikladnog stava, volje ili misli subjekta koji ga čini, zašto ne postoje podjednako konvencionalizirane posljedice ukoliko se ispostavi da to nije (bio) slučaj? Ukoliko A i B pravila ne dopuštaju činu da se uopće dogodi, a pravilo Γ dopušta unatoč vlastitom kršenju, postoji još jedno moguće rješenje zbog čega bi pravilo Γ uopće bilo pravilo: zbog toga jer ukoliko je prekršeno, postoji neko drugo pravilo koje poništava postojanje čina ili, pak, postoji nekakva sankcija. Austin ne navodi ništa slično.

U promašajima (kršenja pravila pod A i B), čin je pokušao ali ništavan¹⁸, a u slučaju zlouporaba (kršenja pravila pod Γ), čin je uspostavljen ali prazan¹⁹. Kao vrste zlouporaba Austin navodi samo “neiskrenosti” te ostavlja mjesta za još jedan, misteriozan, element u podjeli kojeg označuje samo upitnikom. Austin u daljnjoj analizi navodi slučajeve kada performativi stoje u “parazitskom” odnosu prema normalnoj uporabi (npr. na pozornici, u poeziji ili u monologu), no takve slučajeve u potpunosti isključuje iz analize kao “neozbiljne”. Postoji li nešto ozbiljno u tome što bi možda moglo zauzeti mjesto onom upitniku? Austin ipak zaključuje kako popis neuspješnosti nije potpun i da se različite vrste neuspješnosti mogu preklapati, budući se međusobno ne isključuju.

Ovdje ću potcrtati Austinovu razliku između promašaja i zlouporaba. Je li ta razlika u određenom komplementarnom odnosu sa višesmislenošću performativnosti kod Judith Butler koju sam nazvala verzijom i subverzijom. Dakle, postoji li analogija između onog što Austin zove promašajima te onog što kod Judith Butler predstavlja verziju realnosti, identiteta te prirodnosti i objektivnosti u performativu, u onom generativno-juridičkom smislu kreiranja rodnošpolne činjenice koja nikada nije do kraja izvedena i uvijek je donekle promašena samim time i što kreira “promašenost” abjektirane okoline. Također, postoji li analogija između zlouporaba i performativnosti u smislu subverzije, dakle performativnosti u smislu djelovanja razotkrivanja konstruiranosti kategorija objektivnog i prirodnog?

Dalje Austin dijeli performative na implicitne i eksplicitne. Eksplicitni performativi su iskazi koji sadrže glagole koji jasno ukazuju na radnju koja biva vršena tim iskazom, npr. “kladim se”, “obećavam”, “upozoravam” i sl. Implicitni performativi su iskazi bez takvih glagola. Primjerice, sam iskaz “dolazim večeras” može biti i obećanje, premda je tu, prema Austinu, riječ o nejasnim slučajevima koje moramo *tumačiti*. Nejasne situacije u kojima se

¹⁸U originalu: *purported but void*, Austin (1962.), str. 18

¹⁹U originalu: *professed but void*, isto, str. 18

adresat koleba između tumačenja Austin zapravo karakterizira kao nepoštivanje pravila (B1 i B2), dakle, kao kršenja forme. Ovdje se opet može napraviti jasna paralela sa normativnošću kao granicom između subjekcije i abjekcije kod Judith Butler, pogotovo ukoliko se granica ispravnog i neispravnog kod performativnog identiteta pomaže upravo odnosom prema jezičnom kriteriju istinitosti (u smislu ispravne deskripcije objektivne stvarnosti). Taj je kriterij neodvojiv od razlikovanja subjektivnog i objektivnog, društvenog i prirodnog - sve diobe koje su utemeljene performativnošću u konceptu Judith Butler. Sukladno ovakvome čitanju, jasnija pravila za uspješnost performativa Austin uvodi stavljanjem kriterija *istine* kao naknadnog, meta-kriterija za sama pravila. Da bi iskaz bio uspješan, mora biti:

- 1) istina da činimo nešto performativno (npr. ispričavamo se), drugim riječima, performativ "ispričavam se" bit će uspješan ukoliko je sud "ispričala sam se" istinit.

Ovaj kriterij dolazi nakon iskazivanja performativa, dakle, kada je, ukoliko je uspješan, čin već postao dio zbilje prema kojoj se možemo orijentirati obzirom na klasičnu postavku istine kao podudaranja bitka i govorenja. Zato ću ga radno nazvati *meta-kriterijem*. Ne predstavlja li taj dodatni meta-kriterij istine nad pravilima određenu empirijsku provjeru koja dolazi nakon čina i nije konstitucionalna za njega, a ovdje mu je postavljena kao nužna? (Te koliko su empirijska provjera, prirodnost, istinitost i objektivnost zapravo konstituirane i postavljene samim performativom kao u konceptu Judith Butler?)

- 2) Da bi iskaz bio uspješan također mora biti istina da su uvjeti A1 i A2 zadovoljeni. Nije li postaviti uvjete A1 i A2 kao nužne za uspješnost performativa isto kao i reći da mora biti istina da su uvjeti A1 i A2 zadovoljeni? Postaje zanimljivo kada se meta-kriterij istine postavi u odnos sa subjektivnom kategorijom pravila Γ . Po Austinu, performativ je uspješan ukoliko je:

- 3) istina da su zadovoljeni uvjeti vrste Γ , pogotovo uvjet da se nešto podrazumijeva u smislu subjektivnog afirmativnog stava prema sadržaju performativnog iskaza; te ukoliko
- 4) je istina da govornik ima obavezu učiniti nešto nakon performativnog iskaza.

U posljednja dva slučaja, meta-kriterij istine potcrtava Austinovu tezu kako je performativ neuspješan ukoliko je formalno ali ne i supstancijalno ispravan. To ipak ne rješava niti čini jasnijom već spomenutu zagonetku statusa zlouporabljenog performativa koji je ovim naglašeno neuspješan ali *postoji*. Primjerice, koji je status neiskrenog obećanja (koje jest *obećano*) ili neiskrenog čestitanja (čime čestitka jest *obavljena*)?

Meta-kriterij istine zapravo povezuje performative i konstative na način da određeni konstativi (svi sudovi navedeni u meta-pravilima 1., 2., 3. i 4.) djeluju kao naknadna norma za performativ. Ta povezanost dovodi Austina do sistemskih teškoća razlikovanja performativa i konstativa. Konkretno, pravila za performativ jesu konstativi. Znači li to, slijedom dekonstrukcijskog čitanja, da je upravo referencija (konstativ kao kategorija koja ima istinosnu funkciju mora imati svoju referenciju) koja “potpomaže” performativ zapravo nužno svojstvo i dio činjenja tog performativa, odnosno dio njegove konstitucije nužne da on bude djelatan?

Ovdje se Austin odmiče od prvotne definicije performativa kao uspješnih i neuspješnih, a konstativa kao istinitih i neistinitih, te odbacuje njihovu podjelu obzirom na posjedovanje istinosne vrijednosti. Radi li se prije o prevladavanju ili sistemskom prelazu na ideju da u svakom iskazu postoji performativni dio, te da svaki iskaz, bio performativ ili konstativ, može potpasti pod parafrazirani konstativ u kojem određeni vid njegova sadržaja ili posljedica njegova sadržaja može posjedovati istinosnu vrijednost?

Austin otvara mogućnost gramatičkog tj. unutarjezičkog kriterija razlikovanja performativa i konstativa. Tako se prvo lice jedine aktivnog indikativa postavlja kao prva mogućnost za signal da je na djelu performativ. Govorni iskazi ne traže nužno isticanje imenice prvog lica jednine, dok se u pisanom obliku ono može zamijeniti potpisom. Ta pretpostavka “prisutnosti” u odsutnosti, koju će uočiti Derrida, za Judith Butler će označavati upravo činjenje mjesta za (djelomični) efekt subjekta samim sistemom jezika pri performativu. Present performativnog iskaza će pritom biti funkcija njegova prekrivanja svoje citatnosti.

Austin ipak napušta gramatički kriterij, utvrdivši kako i formalno eksplicitni performativi u određenim okolnostima zapravo imaju *značenje* konstativa. Napuštanje gramatičkog kriterija rezultira posljednjim sistemskim pokušajem utvrđenja djelatne razlike između performativa i opisnih iskaza. Performativ je na djelu, hipostazira Austin, ukoliko zadovoljava sljedeća četiri uvjeta:

1. Ukoliko ne možemo pitati “Je li netko zaista učinio x?” (na primjer, nakon njegova izgovaranja izraza “čestitam” besmisleno bi se bilo pitati je li naš sugovornik zbilja čestitao),
2. ukoliko netko ne može tvrditi nešto a da to ne kaže,
3. ukoliko može reći “namjerno sam tvrdio”, te
4. ukoliko iskaz “tvrdio sam x” ne može biti neistinit.

Ovim dodatnim kriterijima Austin nažalost ne dolazi do sredstva za konačno utvrđenje razlika performativa i konstativa. Na klizištima između opisnog i performativnog iskaza Austin tijekom istraživanja definira tri vrste performativa: behabitativi (mješovita skupina performativa koja se odnosi na društveno ponašanje), eskpozitivi (počinju sa eksplicitnim performativom nakon kojeg slijedi tipični sud) te verdiktivi (presuđujući iskazi poput “Proglašavam...”, “Zakazujem...”, i sl.). Svaka izolirana vrsta performativa uz pokušaj popisa eksplicitnih oblika koji bi joj pripadali ukazuje da u svakoj od njih postoji određeni broj slučajeva, izraza ili okolnosti u kojima, čak i ukoliko zadovoljava svaki od četiri uvjeta, iskaz ipak u potpunosti pripada konstativu. S ove točke Austin napušta istraživanje performativa:

“Započevši s pretpostavljenom razlikom među performativnim i konstativnim iskazima, našli smo dostatne naznake kako neuspješnost pogađa obje vrste iskaza, a ne samo performative; te da zahtjev za poklapanjem ili nekom drugom vrstom povezanosti s činjenicama, različitima u različitim slučajevima, karakterizira i performative, uz zahtjev da budu uspješni, slično kao što je karakteristično za slučaj pretpostavljenih konstativa.

Nismo uspjeli pronaći gramatički kriterij za performative, no prepostavili smo kako možemo ustrajati u tome da bi svaki performativ u principu mogao biti preoblikovan u eksplicitni oblik, i tada bismo mogli napraviti popis performativnih glagola. Od tada smo pak otkrili kako često nije sa sigurnošću moguće utvrditi, čak i kada je u eksplicitnom obliku, radi li se o performativnom iskazu; te tipično imamo iskaze koji počinju s “Tvrdim da...” a koji zadovoljavaju uvjete performativnosti no zasigurno predstavljaju činjenje iskaza i zasigurno su istiniti ili neistiniti.

Vrijeme je za novi pristup problemu.”²⁰

Problem o kojem govori Austin sažet je u naslovu njegovih predavanja: činjenje stvari riječima, ono što će kasnije biti nazvano teorijom *govornih činova*. Austin u sljedećim predavanjima izlaže teoriju lokucije, ilokucije i perlokucije - kategorija unutar kojih se na drugačiji način sistematizira problem kojeg početno označava kategorija performativa.

Pristup se ogleda po analizi značenja sintagme “reći nešto”. Sada se Austin odmiče od dijagnosticiranja “čina” u performativu, već u primarnoj kategoriji iskaza - *lokuciji*, pretpostavlja tri različita čina od kojih se napreduje s niže na višu razinu činjenja u smislu osamostaljenja od jezičke djelatnosti:

²⁰Austin (1962.), str. 91

- a) fonetski čin - proizvođenje zvukova, fonema ili grafema,
- b) fatički čin - proizvođenje određenih riječi koje pripadaju određenom vokabularu i jezičnim konstrukcijama, jezično kompletiranje bez intencije na smisao. Zanimljivo, ovdje Austin ubraja i iskaz “svi trokuti imaju tri strane” ali i, npr. čitanje rečenica iz jezika kojeg govornik ne zna;
- c) retički čin - čin imenovanja, korištenja zvukova sa nekim smislom ili “referencom” koji zajedno tvore značenje. Retički čin ne može, za razliku od fatičkog, postojati bez govornikove intencije za smisao.

Ova tri čina konstituiraju *lokucijski čin* kao tvorbu potpune govorne jedinice, pri čemu se, obzirom na definiciju retičkog čina, značenje tog iskaza promatra kao efekt intencije govornika za smislom, a ta je intencija unaprijed zahtijevana i pretpostavljena sistemom jezika. Intencija zadana sistemom jezika je zanimljiv koncept, osobito ukoliko se poveže sa argumentativnom teorijom Oswalda Ducrota, koju ću kasnije iznijeti u kratkim crtama. Intencija, pak, koja je neodvojiva od nužno neuspješne kontrole značenja relevantna je u dekonstrukcijskim okvirima, i njih ću također uskoro izvesti. Nadalje, privid voluntarističkog subjekta kod performativa Judith Butler bi se mogao smjestiti na ovu razinu, u sistemski i naknadno de-performativiranu lokuciju. Za sada ipak isključivo u Austinovim terminima, ukratko, lokucijski čin je korištenje iskaza s intencijom da bismo nešto rekli i samo takav čin ima značenje.

Ilokucijski, pak, čin pretpostavlja lokucijski - koristimo se jezikom da bismo nešto rekli, ali u određenom smislu, naime, koristimo lokuciju kako bismo “govorili nešto u nekom smislu”. Ilokucija je upravo korištenje lokucije s namjerom npr. savjetovanja, sugeriranja, naredbe, iskazivanja namjere i sl. Dakle, dvije vrste intencije čine dvije vrste značenja, od kojih je lokucijsko značenje “tradicionalno” a ilokucijsko je “snaga” iskaza. Austin smatra kako bi se ilokucijska snaga mogla uključiti u samo značenje rečenice (dakle, unutar same lokucije a time i jezičkog sustava - što će kasnije napraviti Oswald Ducrot), no ipak sustavno diferencira ilokuciju.

Nadalje, *perlokucijski* čin je efekt ilokucije na samog sugovornika ili govornika, gotovi cjeloviti efekt prema kojem je usmjerena intencija govornika, on je, primjerice, sâm uvjeravanje, strašenje, prekidanje, razuvjeravanje - dakle, rezultat, sâm uzrokovanje posljedica svojim iskazima. Dok ilokucijski čin sam po sebi nije postizanje nekog efekta (već iskazana intencija), perlokucija je upravo to (pri tome nije jasno mora li se taj efekt poklapati sa intencijom govornika). Zanimljivo je razdvajanje činjenja s namjerom nekog efekta i efekta samoga, slično kako je kod Judith Butler performativ (ilokucija) nužno nedovršen, dok

njegova sedimentacija (perlokucija) daje efekt relativno stabilne posljedice (subjekta, identiteta, prirodnosti, objektivnosti i sl.).

Austin zapravo utapa prethodno izoliranu kategoriju performativa u ilokuciju. Tri su uvjeta pod kojima je ona uspješan čin:

1.) Ilokucija će biti uspješna samo ako dođe do određenog efekta, premda ilokucija sama po sebi nije postizanje efekta. Ovaj se uvjet jedini odnosi prema “uspješnosti” na način na koji je Austin analizirao uvjete performativa.

2.) Ilokucija djeluje na određeni način koji se razlikuje od “normalnog” djelovanja koje podrazumijeva skretanje prirodnog tijeka događaja. Zapravo, navedena se “nenormalnost” sastoji od supstancijalnog upliva u realnost koji nadmašuje puku posljedicu. Austin navodi primjer s krštenjem broda - njegovo imenovanje jest ilokucija, koja onemogućava i zabranjuje korištenje bilo kojeg drugog imena za taj brod. Ovaj uvjet opisuje upravo normativnost koja proizlazi iz činjenja *bitka* koji je bio sadržan u performativu.

3.) Mnogi ilokucijski činovi zbog konvencije pozivaju na odgovor ili svojevrsno nastavljanje na čin, npr. naredba priziva poslušnost i obećanje izvršenja naredbe.

Perlokucija je, s druge strane, ili postizanje objekta perlokucije (uvjeriti, nagovoriti) ili stvaranje perlokucijskog nastavka radnje, i niti jedna instanca ne potpada pod ideju uspješnosti i neuspješnosti kao što pod nju potpada ilokucija:

“Moramo biti spremni razlikovati 'činjenje x-a' ili postizanje x-a od 'pokušaja činjenja x-a'.”²¹

Posljednja i vrlo važna razlika ilokucije i perlokucije se odnosi na sredstva kojima se te vrste činova ostvaruju - perlokucija se u potpunosti može ostvariti pomoću nejezičnih sredstava, npr. zaprijetiti možemo i oružjem, ali se njime ne možemo ispričati. Doduše, Austin ostavlja mogućnost da se i ilokucijski činovi ponekad mogu postići neverbalnim sredstvima (npr. ne moramo verbalizirati poruku isprike), stoga je za ilokuciju od ključnog značaja upravo *konvencija*, pravilopo kojem se konstituira ilokucija.

Jasnu paralelu između ilokucije i performativa povlači taksonomija ilokucijskih iskaza, ovisno o njihovoj “ilokucijskoj snazi”, odnosno vrsti činjenja. Upravo je tako Austin pokušao načiniti popis performativnih glagola, nalazeći im vrste preko indikativa prezenta (verdiktivi, egzercitivi, komisivi, behabitativi, ekspozitivi). Time Austinovi naponi oko specificiranja ilokucije ili intencionalnog činjenja stvari govorom završavaju u pomalo aporetičnom smislu.

²¹Austin (1962.), str. 106

4.3. Émile Benveniste - performativ i subjektivnost

Na mjestu na kojem je stao J. L. Austin prije nego li je prešao na teoriju lokucije, ilokucije i perlokucije, direktno se nadovezuje francuski lingvist Émile Benveniste, u jednom od eseja u *Problemima opće lingvistike* u kojem se posvetio Austinovom performativu.

U svojim radovima od 1930-ih pa do smrti 1976., Émile Benveniste je otvarao put kritici strukturalizma, pa se danas općenito smatra za prvog poststrukturalista. Na njegove su se radove nadovezivali Jacques Derrida, Jacques Lacan, Julia Kristeva, kasni Roland Barthes, Jean Baudrillard i pridruženi anglo-američki teoretičari filma, književnosti i filozofije. Benveniste je pretežno bio usmjeren na polje istraživanja indoeuropskih jezika, no upravo je zbirka eseja *Problemi opće lingvistike*, unutar koje se nalazi spomenuti esej o Austinovom performativu - *Analitička filozofija i govor*, uzrokovala popularnost njegovih radova u široj znanstvenoj zajednici. Eseji zauzimaju raspon od kritike de Saussureovog principa arbitrarnosti u znaku, ispitivanja generalnih uloga propozicija, eseja o “trećem licu” kao o “ne-licu”, do formiranja subjektivnosti u jeziku. I povrh minucioznih zaključaka u finalu svakog od eseja, svi oni postavljaju dublja pitanja koja predstavljaju temeljnu reorijentaciju i odmak od saussureovske opće lingvistike - tvrdi Paul Cobley u članku *Émile Benveniste*.²²

Kao što je već rečeno, problemu performativa Benveniste prilazi na onoj točki u kojoj Austin odustaje od njega. Ne razmatrajući logičke “nevolje” koje mogu zadesiti performative ili konstative, Benveniste inzistira kako se u osnovi Austinove analize nalazi specifična jezička činjenica dotaknuta njegovim prethodnim radovima, osobito u eseju *O subjektivnosti u jeziku*.

Dva su razmatranja posebno relevantna za subjektivnost u jeziku: teorija deikse i kategorije lica. Za Benvenistea, razlika zamjenica “ja” i “ti” u dijalogu ključna je za kategoriju lica, jer označava sredstvo kojim se pojedinac postavlja za subjekta u diskursu. Subjektivnost (pod kojom Benveniste ne podrazumijeva dojam “samosti po sebi” koje je efekt, nego psihičko jedinstvo koje transcendirira totalnost doživljenih iskustava i osigurava postojanje svijesti) je sadržana isključivo u mogućnosti govorenja. Njena je osnova određena lingvističkim statusom lica i razlikom *ja - ti*. Lične su zamjenice tako jedno od najvažnijih sredstava za uspostavu subjekta (preko uvjetovane subjektivnosti), a u njihovoj jednakomjernoj komplementarnosti, međusobnom isključivanju i transcendiranju Benveniste

²²Cobley (2010.), str. 177

vidi specifičnu dijalektiku odnosa pojedinca i društva. Ta je dijalektika nužno drugačija od antinomije *ja - drugi* koja uvijek postavlja jedan član za prvobitan (društvo ili individu). Oboje se jednakomjerno nalazi u jeziku. Ovo gledište predstavlja odmak od zamišljanja subjekta izvan jezika, suočenog sa okolinom. Kod Benveniste, koliko god je uspostava subjekta određena njegovim mjestom u govoru, govor je ipak nemoguć bez polarnosti lica koja je njegov prvobitni uvjet - no taj je uvjet dan sistemom jezika.

Budući da osobne zamjenice ne imenuju nikakav leksički entitet, Benveniste tvrdi kako se “ja” odnosi upravo na čin individualnog iskaza u kojem je izgovorena ta zamjenica, koja označava govornika tog iskaza. Termin “ja” nema nikakve druge reference osim činjeničnu, aktualnu stvarnost samog govorenja.

Deiksa u jeziku je drugo sredstvo koje proizlazi iz mogućnosti subjektivnosti - sve se deikse definiraju samo u odnosu na instancu iskaza u kojem su upotrijebljeni, tj. u ovisnosti od “ja” koje se u njemu iskazuje. Značenje može biti uspostavljeno samo ukoliko postoji referenca na dio diskursa u kojem se pojavljuje kategorija deikse. Drugim riječima, za Benveniste, jezik sam kreira prostor značenja za subjekt te također upravlja razumijevanjem naizgled autonomnih kategorija vremena i prostora. Subjekt nije samo činjen kao moguć u jeziku, prema Benvenisteu, subjekt je temeljno podijeljen u odnosu na lingvističku mogućnost. Benveniste definira dvije strane svakog korištenja jezika: *enonce* i *enonciation*. *Enonce* je iskaz, ili sadržaj određenog dijela jezika, ono što je rečeno. *Enonciation* je, s druge strane, čin iskazivanja, koji pretpostavlja govornika i slušatelja. U praksi, *enonce* i *enonciation* su uvijek isprepleteni, a subjekt je u ovoj dinamici nužno dvosmjernan - on će uvijek biti izražen korištenjem zamjenice “ja”, ali će uvijek postojati i ono “drugo ja”, koje izražava (*enonciation*). Dilema je iskazana u paradoksu lašca, u kojem govoreći subjekt mora biti odvojen od subjekta reprezentiranog u dijelu diskursa. Upravo na ovoj podjeli inzistira Judith Butler pri definiranju efekta subjektivnosti kao performativnog činjenja, pri kojem performativnost zadire u izjednačavanje ovog dvostrukog efekta subjektivnosti, koje urađa iluzijom objektivnosti ishodišnih kategorija tijela, materije, bioloških činjenica...

No, što se tiče samih jezičnih činova u smislu činjenja jezika ponad Benvenisteova *enonciation* (čina iskazivanja), dakle upravo performativa, Benveniste navodi svoje razumijevanje te razlike nekoliko godina prije nego što je došao u dodir s Austinovim istraživanjima. Termini konstativ i performativ se u njegovu sistemu ne javljaju, no tu je uočena njihova razlika i izvedena određena definicija.

Primjećujući kako postoje glagoli koji svojim smislom označavaju individualan čin društvenog značaja, poput *obećati*, *jamčiti*, *posvjedočiti*, Benveniste tvrdi kako se razlika

između “subjektivnog” i “nesubjektivnog” iskaza ukazuje u punoj svjetlosti, gdje je iskaz u prvom licu takvog glagola zapravo čin sam a ne opis čina, dočim je iskaz u trećem licu ništa drugo nego opis. Imajući u vidu ovaj efekt, Benveniste nastavlja:

“A *je jure* (kunem se) ima osobitu vrijednost po tome što stavlja na ono koji se iskazuje kao ja stvarnost zakletve. Taj iskaz je izvršenje *juror* (zakleti se) se upravo i sastoji u iskazu *je jure* (kunem se), kojim se Ego obavezuje. Iskaz *je jure* (kunem se) upravo je čin koji me obavezuje, a ne opis čina kojeg vršim. Rekavši *je promets, je garantis* (obećavam, jamčim), ja zbilja obećavam i jamčim. Posljedice (društvene, pravne i druge) moje zakletve, mog obećanja, teku počevši od instance iskaza koji sadrži *je jure, je promets* (kunem se, obećavam). Iskaz se poistovjećuje sa činom. No taj uvjet nije dan u smislu glagola; nju omogućava “subjektivitet” iskaza. Razlika se vidi kad se *je jure* zamijeni sa *il jure* (on se kune). Dok je *je jure* (ja se kunem) obaveza, *il jure* (on se kune) je samo opis, upravo poput, recimo, *il court, il fume*. Ovdje se vidi kako jedan te isti glagol, prema tome da li je prihvaćen od “subjekta” ili je stavljen van “lica”, dobiva različitu vrijednost.

To je posljedica činjenice da instanca iskaza koji sadrži glagol postavlja čin u isto vrijeme kada i zasniva subjekt. Tako je čin izvršen instancom iskazivanja njegova “imena”, dok je istovremeno subjekt postavljen instancom iskaza svog govornika (koje je 'ja').”²³

Citat svjedoči kako je standardna definicija performativa, koju nam daje Austin, ovdje svakako postavljena u smislu *iskaza koji se poistovjećuje s činom*, no posljednji je paragraf posebno zanimljiv. Sukladno Benvenisteovoj teoriji subjektivnosti u jeziku, ono što bi se ovdje moglo nazvati performativom, za Benvenisteu nije samo čin stvaranja “stvarnosti zakletve” već je u isto vrijeme činjenje subjekta. Subjekt se performativom ostvaruje ne samo iskazom nego činom kojeg taj iskaz *sačinjava*. Djeluju, čini se, najmanje tri instance: subjekt, iskaz i čin, koje se sve zajedno podjednako i istovremeno ostvaruju kao jedan drugi.

Drugim riječima, subjekt je po Benvenisteu u isto vrijeme zasnovan i iskazom i činom. Ovakvo postavljanje performativa iznimno je zanimljivo kada se postavi u odnos sa viđenjem performativa Judith Butler.

Smatrajući kako je u temelju Austinova istraživanja jezička činjenica čije je postojanje neporecivo, Benveniste za tu činjenicu definitivno odbranjuje i prihvaća termin performativ. U svrhe metode, Benveniste odmah odbacuje izraze koji su Austinu zadali dosta nevolja, one

²³Benveniste, E., *Problemiopštelingvistike*, Nolit, Beograd, 1975., str. 205

poput “želim Vam dobrodošlicu” ili “ispričavam se”, “savjetujem Vam da...”, kao izraze čija je prvobitna funkcija doduše bila performativna, prije nego su pali na nivo običnih formula. Umjesto ogledanja lingvističkih implikacija na osnovu takvih izraza, čiju snagu i aktivnost valja povijesno raščišćavati, plodonosnija metoda će biti, smatra Benveniste, ukoliko se u obzir uzmu performativi koji su još uvijek u punoj aktivnoj funkciji i kao takvi se neposredno mogu analizirati.

Prva definicija koju predlaže Benveniste gramatičkog je tipa: performativni iskazi su oni sa deklarativno-zapovjednim glagolom u prvom licu sadašnjeg vremena uz jedan zapovjedni izraz tj. izraz sa sadržajem zapovijesti. (npr. “naređujem da stanovništvo bude mobilizirano”). Druga vrsta iskaza građena je sa glagolom koji ima objekt u akuzativu i jedan predikativni termin (npr. “proglašavam ga izabranim”). Za oba slučaja vrijedi da je glagol deklarativno-zapovjednog tipa u prvom licu.

Benveniste prihvaća za performative i obezličene predikate koji su implicitno pripisani autoritetu, bez deklarativnog glagola i svedeni na *dictum* (“odlučeno je da...”), te ponekad u trećem licu (“Predsjednik Republike proglašava...”) koji se uvijek mogu preoblikovati u prvo lice i preuzeti svoje standardno ostvarenje.

Obzirom na praksu korištenja (djelovanja) performativa, postoje dva područja djelovanja performativa: jedno je područje djelovanja vlasti i uprave, a drugo je područje osobne obaveze za onog koji performativ iskazuje. Ovdje Benveniste, postavivši gramatički kriterij performativa, zadire u ostale, kontekstualne i vanjezične uvjete, i neočekivano izjednačava spomenuta područja djelovanja, postavljajući prvi uvjet za performativ - njegovu *autoritarnost*:

“U svakom slučaju, neki performativni iskaz je stvaran samo ako je potvrđen kao čin. Izvan okolnosti koje ga čine performativnim takav iskaz nije ništa. Svatko može vikati na javnom mjestu “proglašavam opću mobilizaciju”. Budući da zbog nedostatka potrebnog autoriteta to ne može biti čin, takvo pričanje je samo riječ, ono se svodi na praznu viku, djetinjariju, ludilo. Performativni iskaz koji ne bi bio čin ne postoji. On postoji samo kao čin autoriteta, vlasti. A činovi vlasti su prije svega i uvijek iskazi izrečeni od strane onih kojima pripada pravo da ih iskažu. Kad je riječ o performativu, uvijek se mora pretpostaviti da je ispunjen uvjet valjanosti koji se odnosi na iskazujuće lice i na okolnost iskazivanja. U tome je kriterij, a ne u izboru glagola. Ma koji glagol, pa i najobičniji glagol *dire* (reći) pogodan je napraviti

performativnim iskaz ako je formula *je dis que* (ja kažem da) izrečena u prikladnim uvjetima, stvara novu situaciju. Takvo je pravilo igre.”²⁴

Benveniste u gore citiranom tekstu izjednačava autoritet govoreće vlasti u performativu i autoritet govorećeg subjekta koji performativom zadaje sebi obvezu. Vlast ima pravo na performativ nad pripadnicima društva koje predstavlja, kao što individualni subjekt koji ne govori iz pozicije vlasti ima pravo na performativ isključivo nad samim sobom kojeg, slijedom ove analogije, možemo reći da u govoru predstavlja. Dakle, ovdje je Benveniste klasifikacijski izjednačio *pravo* koje djeluje u govoru vlasti i ono koje ima govornik nad samim sobom, i samo po takvom pravu performativ ima status čina. Nije li ova dvosmjernost i ujednačenje prava kolektivnog i individualnog figurativno predstavljena pojmom interpelativnosti kojeg Judith Butler preuzima od Althussera kako bi pojasnila istodobnost subjekta i društvene okoline u djelatnosti performativa?

Koncept performativa kod Judith Butler, kroz koji se ono partikularno sedimentira u kolektivitet diskurzivne moći, tj. kroz kojeg se perpetuira moć i koji ta moć jest, poklapa se sa ovim Benvenisteovim sistemskim izjednačavanjem. Judith Butler, izjednačavajući u sadržaju mehanizme djelovanja moći sustava s performativnim djelovanjem pojedinca, i obrćući, prema Foucaultovoj logici, način na koji pretpostavljamo kako se moć originira, nalazi tu moć na osi između juridičkog i generičkog, temporalno isprepletenima između govorećeg pojedinca i kolektivnog sistema jezika činjenjem sâmog govora.

Možda je izvor ovog poklapanja postavljen već pri Benvenisteovoj definiciji subjektivnosti u jeziku. Možemo li reći kako Judith Butler na sličan način, u teoriji performativa, postavlja odnos pojedinca i sustava (na primjer, empirijskog subjekta i društvenog roda) analogno onome kako je Benveniste postavio subjektivnost u jeziku, u kojem zamjenice “ja” i “ti” imaju konstitutivni karakter istog reda, budući da, rečeno terminima Judith Butler, interpelativno generiraju podjednako i subjektivnost i subjekciju, djelujući u oba smjera - jer svaki govornik u govornoj razmjeni iskaza i naziva i biva nazvanim *kao* subjekt.

Benveniste pritom odbacuje mogućnost da individualni subjekt, kad ne govori iz pozicije vlasti, vrši performativ koji obavezuje bilo koga drugog osim njega. Performativ koji nije u skladu s normama, i samim time ne crpi iz citatnosti autoriteta, spušta se na razinu zapovijednog načina. Koliko je to spadanje na zapovijedni način svojstveno teatarski pojmljenom performativu koji dijegezom odustaje od autoritarnosti a zadržava citatnost, i koji

²⁴Benveniste (1975.), str. 212

kod Judith Butler ponegdje ima subverzivnu moć relativnog razotkrivanja citatnosti identiteta? Kod Benveniste, performativ bez autoriteta nije performativ, već pripada čistom imperativu, slučaju zapovjednog oblika, niti je sam po sebi čin:

“Performativni iskaz nije performativan zato jer može promijeniti situaciju neke individue, već zato što je sam po sebi čin. Iskaz jest čin, onaj koji ga izgovara vrši čin imenujući ga. Sasvim je drugačije s imperativom. Tu imamo posla sa specifičnim modalitetima iskaza, imperativ nije denotativ i ne cilja priopćiti određeni sadržaj; njegov je karakter pragmatičan i teži djelovati na slušatelja, nametnuti mu određeno ponašanje. Zapovjedni način nije glagolsko vrijeme, nema temporalne oznake ni lične referencije. To je goli semantem, uporabljen kao zapovjedni oblik sa posebnom intonacijom. Dakle, vidi se kako imperativ nije isto što i performativni iskaz, zato što on niti je iskaz, niti je performativan. Nije iskaz jer ne služi da se izgradi rečenica s ličnim glagolom, a nije performativ zato jer ne imenuje čin riječi koji valja performirati. (...) Samo je ono performativ što sadrži spomen čina, to jest, ja naređujem, dok se imperativ može zamijeniti svakim postupkom koji proizvodi isti rezultat, gestom, na primjer, i koji ne bi više imao lingvističke stvarnosti.”²⁵

U posljednjoj rečenici ovog citata (koja se odnosi na imperativ) Benveniste jasno razdjeljuje ono što je Austin razdijelio na ilokuciju i perlokuciju. Premda jezično ostvarena, po Austinu, svaka se perlokucija može izraziti i nelingvističkim sredstvima. Tim se razlikovanjem zapravo potcrtava gotovo potpuni performativni karakter Austinove ilokucije, budući Benveniste uspijeva diferencirati performativ od “perlokucijskog” imperativa.

Iz Benvenisteova prvog uvjeta proističe i drugi: performativni iskaz je *jedinstven*. Može se činiti samo u određenim okolnostima, samo jednom, određenog datuma i na određenom mjestu. Ima vrijednost izvršenja, a ne opisa ili propisa, stoga ga često prate oznake mjesta, datuma, imena osoba, svjedoka. Performativ je jedinstven događaj, i kao takav, individualan i historijski čin, ne može se ponoviti. Reprodukcijska performativa nužno je novi čin ukoliko ga vrši onaj koji na to ima pravo (iz prvog uvjeta, to je ili ovlaštena osoba ili individua za samog sebe), a ukoliko ga reproducira osoba bez prava na to, nužno se pretvara u konstativni iskaz. Ovaj uvjet će biti zanimljivo proučiti obzirom na osobinu citatnosti čiji element Judith Butler postavlja u performativ, a kojeg je u svom eseju *Potpis, Događaj Kontekst* istakao Derrida. Samo *pravo* koje spominje Benveniste u jedinstvenosti pretpostavlja

²⁵Benveniste (1975.), str. 213

citatnost. Rječju, jedinstvenost je omogućena citatom - iterabilnošću. Iz toga slijedi da je autoritet element diferancije, a ona efekt znakovnosti i sistema jezika.

Citatnost također stoji u odnosu prema trećem uvjetu kojeg postavlja Benveniste - da je performativ *autoreferencijalan*:

“Performativ se odnosi na stvarnost koju sam ustanovljava, što je efektivno iskazano u uvjetima koji od njega čine čin. Odatle potječe da je on u isto vrijeme linvistička manifestacija, budući da mora biti izgovoren, i činjenica stvarnosti kao izvršenje čina. Čin se izjednačuje sa iskazom čina. Označeno je identično sa referencijom. To svjedoči i klauzula *par la presente* (“ovim”). Iskaz koji samoga sebe smatra referencom zbilja je samo-referencijalan.”²⁶

Autoreferencijalnost se ovdje sastoji od toga da su označeno i označitelj *u nekoj mjeri* jedno te isto: imenovanjem čina, čin se zbiva. Znači li to da je, ukoliko pojмимо kakvu kategoriju (npr. rod) kao performativnu, ta “činjenica stvarnosti” nužno unaprijed sistematizirana kao izjednačenje označitelja i označenog, drugim riječima, kao *identitet*?

Prema Vladimiru Bitiju²⁷, autoreferencijalnost se definira kao dimenzija kojom iskaz ili tekst upozorava na situaciju, kontekst ili subjekt vlastita iskazivanja, na vlastitu kompoziciju, strukturu ili kôd, pripadnost ili neko svoje obilježje. Jedna od važnijih razlika između strukturalističke i poststrukturalističke škole se sastoji u pogledu na sustavno odvajanje temeljnih razina jezika od njegovih metarazina, dakle obzirom na poimanje odnosa jezika i metajezika.

Strukturalisti, slijedeći matematičko-logički optimizam koji pretpostavlja samostalnost viših logičkih razina koje ne podliježu pod kvalifikacije nižih, inzistiraju na mogućnosti odvajanja temeljnih jezičnih razina od metarazina, pri čemu temeljne razine, koje su konstituirane preko binarnih opozicija, zapravo šifriraju realnost i tako je prenose u jezik. Pri tome je autoreferencijalnost samo djelomična i pomoćna funkcija jezika kojom on definira vlastita značenja sa viših razina referencije.

Poststrukturalizam, prateći Goedelove teoreme koji su osporili optimistične koncepcije nad-definiranja, postavlja autoreferencijalnu petlju u samo središte sistema jezika. U poststrukturalistikoj teoriji, kao ni u Goedelovoj matematici, nema konačnog samodostatnog konteksta koji ne bi upućivao na sam sebe, svi su entiteti razlikovni i mogu se razumjeti samo u odnosu prema nečemu drugom, što radikalno izmiče. Upravo je to situacija koju označava

²⁶isto, str. 212

²⁷Biti, V., u: *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb 1997., str. 231

Derridaov termin diferencije, koja je istovremeno razlika, pomak i odgoda. Performativ pritom, kao ujedno autoreferencijalan i jedinstven, kao vanjezičan i jezičan, može doći u središte zanimanja. No, kako bi se autoreferencijalnost performativa, koja ovdje jednako čini i jezičku i vanjezičku zbilju, mogla pojmiti kao jedna od manifestacija diferencije, morat će se uvesti uvjet neiscrpnosti konteksta, iterabilnost, diferencija i dovesti u pitanje samo poimanje događaja.

Upravo je neiscrpnost konteksta, smatra Derrida, i dovela do aporija u Austinovom istraživanju koje taj kontekst neuspješno pokušava obuhvatiti i kontrolirati. Austin se, nakon odustajanja od kontekstualnih, istinosnih (logičkih), gramatičkih kriterija za prepoznavanje performativa (u opoziciji s konstativom), nakon sedam od dvanaest predavanja, sustavno odmiče od opozicije performativ - konstativ (premda je ona metodološki još uvijek prisutna u smislu već unaprijed razjašnjenog *efekta performativa za koji nemamo kriterij*). Austin možda upravo zbog toga uvodi razlikovanje perlokucije od ilokucije (koja odgovara kategoriji performativa). Ilokucija je činjenje zbilje jezikom i intencija na zbiljski utjecaj, kao i zbiljski utjecaj samog jezičkog sistema da se govorniku jezikom nešto predstavlja za zbiljsko - ono neozbiljno koje odbacuje Austin a rehabilitira Derrida. Pritom je perlokucija realni efekt čija je priroda nužno usidrena van lingvističkog (budući se svaki perlokucijski čin može ostvariti nejezičnim sredstvima i još uvijek ostati upravo taj čin, samo nejezičkog karaktera). Nije li upravo u procjepu između ilokucije i perlokucije vidljiv Austinov implicitni pogled na performativno kao *činjenje* i istovremeno *činjenje kao* ili *pričinjanje*? Performativno činjenje jest pričinjanje, a pričinjanje jest uvijek činjenje.

4.4. Derridaov beskonačni kontekst

Utjecajno predavanje *Potpis, događaj, kontekst* koje se bavi ontološkim i epistemološkim implikacijama Austinove teorije govornih činova, francuski filozof Jacques Derrida održao je 1972. godine. Velika većina pojmova i termina koji su bitni za razumijevanje (i poznavanje) Derridaa nalaze svoje mjesto u ovom predavanju.

U okvirima onog što se povijesno naziva poststrukturalizmom, radovi i razmatranja Jacquesa Derridaa, uz one Michela Foucaulta, obično zauzimaju glavnu ulogu. Definicije poststrukturalizma ne nalaze se često, i nisu popularne, no samo ime pravca implicira određeni (nadilazeći) odnos sa strukturalizmom. Dok bi se moglo reći da strukturalizam podrazumijeva sistem znakova u kojem čovječanstvo može kolektivno sudjelovati, deriviran iz funkcionalističkog aspekta Saussureovog koncepta *langue*; poststrukturalizam pretpostavlja

bitno drugačiji odnos znaka i subjekta. Strukturalistički pristup kulturnim fenomenima često pretpostavlja analizu znakova izoliranih iz njihova konteksta, dok poststrukturalizam ističe ne samo kako se znakovi odnose prema drugim znakovima, već činjenicu da ih subjekt uvijek poima u lančanoj množini kao diskurs. Za sve vodeće poststrukturaliste (ili one koje se stavlja pod taj nazivnik: Jacques Lacan, Jacques Derrida, Julija Kristeva, Michel Foucault, Jean Baudrillard, Gilles Deleuze, Félix Guattari) smisao se ostvaruje samo u širem mediju diskursa. Diskurs zahtijeva subjekt, koji nije situiran izvan diskursa, niti ga koristi kontrolirano, već je isprepleten s diskursom koji mu otvara mjesto (mjesta).

Benvenisteovo izjednačavanje označenog i označitelja (u smislu njegova inzistiranja na nužnosti te veze za funkcioniranje jezika) urađa promjenom žarišta arbitrarnosti: arbitrarnost više nije primarno smještena između označenog i označitelja, ona se sada nalazi između označenog u znaku i realnosti i poprima oblik nužne reprezentacije. Samo poimanje realnosti je određeno jezikom koji je istovremeno i arbitran i nužan. Unutar ovih ključnih tropa poststrukturalizma cirkulira velika većina Derridaove terminologije.

Preliminarno propitujući pojam komunikacije u eseju *Potpis, događaj, kontekst*, Derrida uočava kako je doslovno značenje riječi *komunikacija* upravo prijenos, transmisija nečega. Tek u metaforičkoj derivaciji svoga doslovnog značenja, komunikacija dolazi u vezu sa fenomenom smisla ili značenja. To izvedeno značenje riječi komunikacija upravo zrcali važnost konteksta za pojam značenja. No sam je kontekst, premda posjeduje odlučujuću ulogu u procesu ustanovljavanja značenja, kao koncept također problematičan. Klasičan pogled na kontekst (koji će Derrida uočiti i u Austinovoj teoriji govornih činova) uvijek implicira mogućnost njegove kontrole ili njegove determiniranosti, a time i kontrolu značenja. Pretpostavljanje ili intencija takve kontrole uzrokuje nekoliko tipičnih karakteristika u poimanju komunikacije (govora, pisanja i sl.).

Za analizu postavki i implikacija tipičnog poimanja koncepta *pisanja* u filozofiji, Derrida odabire Condillacov *Esej o izvorima ljudskog znanja*. Tu je pisanje shvaćeno kao dio niza reprezentacije ili, Condillacovim riječima, “međuljudske komunikacije misli”. Niz počinje jezikom činova, kojeg kasnije zamjenjuje jezik artikuliranih glasova, da bi ta ravna jednostavna i direktna linija predstavljanja, presudna za poimanje odnosa ideje i znaka, odnosno za poimanje značenja, na kraju urodila jezikom pisanih znakova. Takvo poimanje u sebi sadrži određeni aspekt pojma *odsutnosti* (onog što je reprezentirano ili predstavljeno).

Razlika pisanja od ostalih vrsti komunikacije leži upravo u odsutnosti primatelja. Derrida uočava kako odsutnost pošiljatelja, njegova izmaknutost od primatelja i od znaka koji se u pisanju osamostaljuje od njega, nije uopće tretirana. Odsutnost (primatelja) je pritom

klasično shvaćena kao kontinuirana modifikacija ili produženje prisutstva u predstavljanju. Predstavljanje zamjenjuje prisutstvo unutar reguliranog i analoškog sustava znakova (u kojem je i prisjećanje postavljeno za “mogućnost prizivanja znakova ideja”). Odsutnost je uvijek udaljena prisutnost, idealizirana u svome predstavljanju unutar znaka. Rječju, svaki kôd pretpostavlja i odsutstvo. To je nužno odsustvo svakog empirijski determiniranog subjekta-primatelja, jer kôd uvijek pretpostavlja mogućnost ponavljanja, dekodiranja od strane *još nekog*. Takva stalna odgoda je radikalno odsutstvo, upisana mogućnost “smrti primatelja”.

Pisanje podrazumijeva i odsutstvo autora. Ponovljivost mimo autora i adresata je konstitutivna *iterativnost* znaka, koja nosi “biljeg smrti” na oba ruba. Unutarnja struktura koda sadrži njegovu dostupnost za svakoga i nikoga, ona prestavlja nemogućnost kontrole smisla, i znači prekid sa sviješću i intencijom autora (Condillacovo “prenošenje misli”) koja je središnja kategorija u generalnoj *ideologiji* filozofije.

Kako bi pisanje bilo “čitljivo” ono mora moći biti ponovljeno. Ponavljanje ili iteracija, dakle uspostavlja *razliku* (ponovljeno je uvijek nešto drugo od prvog a pritom istovrsno). Tematizirane vrste odsutstva, koje predstavljaju odgodu (*defferal*) su, zajedno sa razlikom (*differance*) isprepletene u Derridaovom pojmu *defferance* - hrv. diferancije, termina za rascjep u strukturi svakog znaka.

Derrida sažima bitne osobine pisanja:

- a) Pisani znak je zamjena, nešto što se ne iscrpljuje u trenutku svojeg upisivanja i koje se može ponoviti u odsutstvu i preko prisutstva empirijski određenog subjekta koji ga je emitirao ili producirao. To je tradicionalna razlika pismene i usmene komunikacije.
- b) Pisani znak u samoj svojoj strukturi nosi snagu kojom raskida s kontekstom, tj. s kolektivnim prisutnostima koje sačinjavaju ili organiziraju trenutak njegova upisa. Navodno “zbiljski” kontekst uključuje prisustvo autora, cijelu okolinu i horizont njegova iskustva, i, najvažnije od svega - njegovu intenciju, volju da se kaže što se misli. No, znak posjeduje karakteristiku da bude čitljiv i ukoliko je trenutak njegovog stvaranja izgubljen a nije poznato što je autor namjeravao reći. Također, obzirom na lingvistički kontekst, neka se sintagma iz teksta uvijek može odvojiti od svojeg tekstualnog konteksta.
- c) Pisani znak je odvojen od drugog znaka prazninom, koja nije jednostavni negativitet već signal nastanka znaka.

Sve se ove osobine, zaključuje Derrida, mogu naći u cjelokupnoj jezičnosti, u govorenom jeziku, ali i u totalnosti iskustva koje je neodvojivo od semiotičkog polja oznaka razlika: Derrida tvrdi kako iskustvo nikad nije iskustvo čistog prisutstva već samo niza oznaka razlika.

Što je *diseminacija* promatrana iz pozicije govornika? Kroz empirijske varijacije tona, glasa ili naglaska u govorenom jeziku, te kroz razna ostvarenja riječi u pisanom obliku, moramo biti sposobni prepoznati identitet označavajuće forme. Taj identitet je paradoksalna razlika, odvajanje od samog sebe koje od fonetskog znaka čini grafem. Ovo jedinstvo označujuće forme konstituira samo sebe isključivo preko svoje ponovljivosti, preko mogućnosti da se ponavlja u odsutstvu ne samo njegova “referenta”, nego čak i u odsutstvu onog autorskog, lokutorskog dijela - određenog označenog, intencije trenutnog označavanja i komunikacije. Diseminacija kao strukturalna mogućnost odmaka od referencije ili označenog (dakle, od komunikacije i njenog konteksta) konstituira svaki znak, i usmeni i pisani - ona je nepostojeći ostatak razlikovne oznake odvojene od svojeg pretpostavljenog izvora.

Upravo se na polju nemogućnosti kontrole konteksta i njegove neograničenosti Derrida bavi Austinovim performativima. Derrida uočava nekoliko glavnih karakteristika Austinovog istraživanja, koje ću sažeti u *totalitet situacije, poimanje komunikacije kao stvaranje efekta, autoreferencijalnost performativa i nadilaženje opozicije istina / laž*.

Dakle, Austin razmatra govorne činove isključivo kao činove komunikacije, i to samo ukoliko su učinjeni u totalnoj situaciji u kojoj se govornik nalazi. Nadalje, Austin ne gleda na komunikaciju kao na prijenos ili razmjenu sadržaja misli, već poima komunikaciju kao operaciju stvaranja nekog efekta. Komunikacija je, u slučaju performativa, tvrdi Derrida, upravo “komunikacija sile kroz udar znaka”.²⁸ Također, performativ nema referenciju ni u čemu izvan samog sebe - u nekom trenutnom, prethodećem ili budućem događaju. Upravo je to bit Austinova otkrića - performativ nema referenciju nigdje osim u samome sebi. Performativ ne opisuje ništa što postoji mimo jezika ili što mu prethodi, nego naprotiv, on producira ili mijenja situaciju. Premda i konstativ, barem kao čin izgovaranja ili pisanja, uvijek na neki način mijenja situaciju - performativ sadrži autoreferencijalnu promjenu zbilje u samoj svojoj unutarnjoj strukturi. Još jedna karakteristika Austinova učenja: on svoje istraživanje i svoje općenito poimanje jezika oslobađa od prizme istinosne vrijednosti, tj. binarne opozicije istina / laž, i zamjenjuje je vrijednošću sile ili razlike u sili.

Ove četiri karakteristike, smatra Derrida, čine razloge zbog kojih se može činiti da je Austin razorio koncept komunikacije kao netaknutog i čistog lingvističkog ili simboličkog

²⁸Derrida, J., *Signature, Event, Context*, u: Limited, Inc. Northwestern University Press, 1988., str. 323

procesa, budući kod njega komunikacija više nije transfer semantičkog sadržaja orijentiran prema istini. No ipak, Austinovo istraživanje pretpostavlja vrednovanje i kontrolu konteksta. Sve se varijacije na temu neuspješnosti performativa mogu svesti na nešto što sam Austin poima totalnim kontekstom²⁹. Evo citata kojeg je Derrida izdvojio za primjer:

“Totalni govorni čin, u totalnoj govornoj situaciji, je jedini zbiljski fenomen kojeg smo, kao posljednje uporište, namjerali osvijetliti.”³⁰

Jedan od ključnih elemenata totalnog konteksta je svijest ili svjesna intencija. Upravo ono što sam navela za izdvojenu skupinu uvjeta uspješnosti performativa, onu koju je Austin sam stavio u drugovrtni red pod grčki alfabet nakon latinično označenih skupina uvjeta.

Taj zahtjev za totalnom sviješću očekuje da performativ ne ostavi nikakav ostatak nepokriven cjelovitošću intencije ili značenja (koje je nužno autoreferencijalno). Tako se implicitno postavljaju zahtjevi za 1) konvencionalnom procedurom, 2) ispravnošću, 3) kompletnošću. Kompletan odnosno totalan kontekst, za Derridaa izražen kroz uvjete A i B, zapravo se, tvrdi on, strukturalno i teleološki organizira oko intencije. Intenciju će dalje dekonstruirati Judith Butler potpunim odustajanjem od “činitelja iza čina” i bilo kakvog pojma volontarističkog subjekta.

Ono što je, čini se, Derridau zanimljivo, jest da se u Austinovu istraživanju istovremeno postavlja mogućnost negativnog, odnosno mogućnost neostvarenja uvjeta za svjesnu intenciju, kao i mogućnost neostvarenja totalnog konteksta. Po Austinovim vlastitim riječima, svaki se performativ obzirom na svoje konvencionalne uvjete (sve ili neke, ovisno o vrsti performativa) može izjaloviti. Taj je negativitet, zapaža Derrida, postavljen kao unutarnja struktura performativa koja je u isto vrijeme izdvojena i odbačena kao akcidentalna i vanjska. Ovo će zapažanje također imati velik utjecaj na poimanje abjekcije kao i kompulzije na ponavljanje (i stalno pregovaranje granica abjekcije - subjekcije) u performativnom činjenju identifikacije i subjekta.

Daljnja dekonstrukcija Austinove analize pokazuje još nekoliko značajki. Jedna od njih je da Austin svaku konvencionalnost u smislu okolnosti performativa uzima isključivo kao kontekst, a ne kao nešto intrinzično, ili što konstituira performativ. Drugim riječima, govorni čin ili performativ nije samo izgovaranje već izgovaranje situacije u situaciji. Derrida na nekoliko mjesta, na kojima govori o iterabilnosti / drugosti, napominje kako je ta vrsta

²⁹ U originalu “total context” - koji bi se mogao prevesti i kao *potpuni* i kao *cjeloviti* kontekst, no ostavljam pridjev internacionalne etimologije “totalni” kako bi obuhvatio obje karakteristike važne za Derridaovu kritiku.

³⁰ Austin (1962.), str. 147

negativnog identiteta, koja konstituira znak čija je bit ponovljivost istog kroz drugost unutar nepreglednog i nekontrolabilnog konteksta, zapravo značajka svakog poimanja iskustva koja upravlja uopće formalizacijom, svjesnim izdvajanjem događaja kao događaja. Ako se to primijeni na slučaj okolnosti koje Austin smatra izvanjskima performativu, možda se može zaključiti kako sâmo njihovo izdvajanje pod “uvjete” obavlja određenu formalizaciju realnosti. Ona se sama na sebe referira kao na “ono zbiljsko”, dok je zapravo dio same strukture znaka čija se semioza uspostavlja performativom.

Takvim izdvajanjem “realnih” uvjeta od performativa se dalje nastavlja baviti Judith Butler u uočavanju kako je realnost “prethodećih”, objektivnih i prirodnih uvjeta identiteta upravo dio strukture performativnosti roda. Dekonstruktivski slijed će se nastaviti u smjeru postavki da je performativni dio iskaza dio unaprijed postavljene objektivnosti koja je cijela performativna.

Na sličnom se tragu nalazi i Derridaova kritika “parazitizma” kojim Austin označava citirane performative, one činjene u, primjerice, lirskoj pjesmi, monologu ili na pozornici. Izuzeće citata performativa i inzistiranje na njihovoj “abnormalnosti” posebno je relevantno za Derridaovu tezu o logocentrizmu koji odbacuje i zanemaruje sve što odiše nemogućnošću kontrole konteksta. Ta je nemogućnost najjasnija u mehanizmu citiranja znaka u različitim kontekstima. No, povrh toga, ovo odbacivanje citatnosti unutar nekog drugog dijegetičkog univerzuma, dakle cjelovito-polupropusnog sustava značenja koji je priznat od strane recipijenta za nerealan i u isto vrijeme postavljen na status kao-da-je-realan, možda eksplicitno dokazuje i još jednu Derridaovu poziciju: da je na djelu odbacivanje nekontroliranih uvjeta spoznaje same događajnosti, jer zapravo mijenja prirodu događajnosti koja i sama u tom slučaju postaje narativna i/ili performativna.

Događajnost je, u slučajevima “parazitskih” ili “abnormalnih” korištenja performativa, nužno postavljena u drugi dijegetički univerzum u kojem je realna za one koji u njemu djeluju (likove ili npr. lirske subjekte) i predmetom je suspenzije nevjerice koja se traži od recipijenta. Nije li odbacivanje slučajeva performativa ne samo odbijanje priznavanja nemogućnosti kontrole nad kontekstom, već odbacivanje priznavanja da i realnost koja je postavljena za nedijegetičku sadrži određenu dozu dijegeze kao i određenu dozu suspenzije nevjerice?

Nastavljač teorije govornih činova, filozof jezika John Rodgers Searle, polemizirao je sa Derridaom povodom kritike odbacivanja “parazitskih” performativa, što je urodilo jednom od poznatijih polemika na razmeđu strukturalizma i poststrukturalizma. Uvođenjem modela dijegetičkog univerzuma problematika “parazitičnosti” nekih performativa postavlja se u

jasno polarizirane odnose. Dok strukturalizam, uvođenjem drugačijeg čitanja opreke dijegeze i mimeze, dijegezu poima kao zatvoreno i ograđeno strukturiranje priče (naratologija Gerarda Genettea pretpostavlja samostalnost dijegetičkih univerzuma), poststrukturalizam generalno negira apsolutnu samostalnost i zatvorenost bilo koje dijegetičke razine, pa i one koju nazivamo zbiljom. Upravo je na takvom post-dijegetičkom temelju postavljena teorija performativnosti objektivnih, prirodnih, bioloških te tjelesnih kategorija u radovima Judith Butler.

Derrida, pak, povezuje sudbinu karakterizacije dijegetičkih performativa sa sličnom karakterizacijom pisanja, koje je također bilo optuživano za parazitsko djelovanje. Zaključuje kako je ono što Austin odbacuje kao “parazite” i kao “neozbiljno” u jezičkoj djelatnosti upravo određena modifikacija opće citatnosti - opća, sveobuhvatna iterabilnost kao odlika sistema jezika. Rizik odmaka od standardnog konteksta, rizik da se iznevjeri prezentnost totalnog konteksta, postojanje smisla i transparentnost intencije - takav je rizik konstitutivan za performativ. Stoga je uspješan performativ nužno “nečist” - sam Austin na jednom mjestu tvrdi, uočava Derrida, da nema “čistog performativa”. Derrida se pita bi li performativni iskaz uopće bio moguć kad takva vrsta podvajanja u citatnosti ne bi rascjepljivala singularnost događaja tj. čina? Nadalje, upravo ono što uvjetuje da nešto bude pojmljeno ili priznato za događaj kroz iskaz mora biti nešto bitno repetitivno ili citatno u njegovoj strukturi. “Događajnost” koju poimamo kao realnu je efekt repetitivnosti - ili, drugim riječima, repetitivnost je nužni uzrok poimanja događaja (čina) kao zbiljskog. Upravo je u citatnosti, kodiranosti iterabilnog iskaza (formule) i subjekciji sudionika pod iterabilnim modelom sadržana autoritarna snaga performativa.

Stoga se onaj autoritet (ovlaštenost) s kojim se susrećemo u Benvenisteovu eseju ovdje opet prikazuje kao citatan. U sljedećoj se podvojenosti mogu sagledati i dvije vrste ovlaštenosti koje spominje Benveniste: referencijalna ovlaštenost jezičkog subjekta nad empirijskim subjektom upravo zbog ove znakovne rascijepljenosti sadržava i individualnu (autoreferencijalnu) i opću (institucionalnu) obavezujuću moć.

Ta citatnost paradoksalno osigurava i da drugi Benvenisteov uvjet, jedinstvenost performativa, ostane zadovoljen. I opet se radi o rascjepu između iterabilnosti/jedinstvenosti koja konstituira svaki znak, no sada ta rascijepljenost djeluje obzirom na zbilju, odnosno na poimanje, formatiranje događajnosti.

Na ovom se mjestu verzija generativne i juridičke performativnosti u teorijama Judith Butler poklapa sa Derridaom. No moram istaći i drugo poimanje performativnosti kod Judith Butler, načelno u uvodu odvojeno od gore spomenute verzije kao *subverzija*. Upravo u

repetitivnosti i citatnosti unutar novog konteksta, unutar dijegetičkog te eksplicitno nazvanog *parodijskog* konteksta, na direktnom tragu ovog “neozbiljnog” kojeg Derrida prepoznaje za simptom kod Austina, Judith Butler zacrtava mogući smjer oslobađanja od normativnih formi simboličke strukture, čime se, citirajući naizgled prirodne forme i oblike ponašanja, označava rascjep u njihovoj strukturi i njihova citatnost - riječima Judith Butler - njihovo bivanje kopijom bez originala.

Dakle, moglo bi se zaključiti kako je performativnost kod Judith Butler temeljena upravo na dekonstrukcijskom čitanju prirode znaka, što dovodi do ključnih termina u ovom razumijevanju: abjekcija se pokazuje kao konstitutivna izvanjskost, kompulzivna repetitivnost kao stalno pregovaranje granica subjekcije i abjekcije, nestabilna konstitucija identiteta kao određena ponavljanjem i razlikom, uz apsolutnu, konstitutivnu nemogućnost zatvaranja konteksta u smislu poklapanja znaka i označenog.

Nadalje, za Judith Butler, sudjelovanje u znakovnoj strukturi svijeta u smislu interpelacijske označenosti za pravo na subjekt naprosto je nužan uvjet za čitljivo postojanje svjesnog bića. Ono je i uvjet njegove tjelesne morfologije kao i fluidne samosvijesti kroz razne identitete. Priroda te nužnosti je jednaka onoj nužnosti veze označitelja i označenog kako je vidi Émile Benveniste. Odsutnost koja konstituira svaki znak nije samo prisutna odsutnost abjektiranog u performativnom činjenju kako ga vidi Judith Butler. Tu se radi i o odsutnosti konačne jednoznačnosti i završenosti identiteta. U tom je smislu kod Judith Butler kompulzija ponavljanja jedina forma nužne želje za bivanjem, pri čemu je sama želja također producirana derridaovskom prirodom znaka čija se semioza ostvaruje performativom.

4.5. Argumentativna teorija jezika Oswalda Ducrota

Prva knjiga *Kazati - ne kazati*, francuskog lingvистa Oswalda Ducrota, objavljena je 1972. godine, a druga, *Kazivanje i kazanje* 1984. Nažalost, nijedna do sada nije prevedena na engleski ili neki od nama razumljivih štokavskih južnoslavenskih jezika. Na engleski su, srećom, prevedena njegova sjajna ljubljanska predavanja, u kojima je ovaj suvremeni francuski lingvist dao cjelovit i jednostavno izložen pregled svojih glavnih teza.

Autor polifonijske teorije iskazivanja, kao što i naziv teorije sugerira, prvenstveno se bavi uporabom jezika u govoru - upravo iskazima. Oswald Durcrot se u svojim pogledima na jezik ne naslanja samo na Austinovu i isljedne teorije govornih činova, već iza sebe ima i Lacanove teorije te koncepcije Émila Benvenistea u kojima se odnos jezika i govora u lingvističkim okvirima hijerarhijski obrće u odnosu na strukturalističku razliku *langue /*

parole u saussureovskim temeljima lingvistike. Uporaba u govoru je nadređena strukturi jezika, te postaje, baš kao kod otočkih pragmatičara, važnim poljem istraživanja u kojima instanca *iskaza* predstavlja središnju kategoriju zanimanja.

Benvenisteov pogled na značenje u sažetom obliku se možda najbolje može ponoviti koristeći njegovu koncepciju funkcioniranja ličnih zamjenica u jeziku. Jezični element zamjenice *ja* (kao i zamjenice *ti*) predstavlja prazno mjesto, znak značenjski prazan, koji isključivo pri jedinstvenoj situacijskoj uporabi unutar konkretnog konteksta dobiva stvarno značenje. Značenje je u ovakvoj koncepciji efekt koji se ostvaruje samo u situaciji, a ostale deikse vremena i prostora ga dalje relativno fiksiraju u jeziku (koji za njih podlaže prazna mjesta). Benvenisteova je koncepcija značenja neodvojiva od subjektivnosti, situiranosti i temporalnosti. Subjektivnost se javlja istovremeno kada značenje postaje relativno fiksirano obzirom na situaciju - deiksa između govornika i praznog mjesta za subjekt u jeziku (koje je dano u ličnoj zamjenici) omogućava tvorbu subjekta. Ne postoji subjekt koji ne upotrebljava jezik. Uz malu napomenu da je i zamjenica “*ti*” također neophodna za fiksiranje značenja, u smislu da je istovrijedna ali ne identična zamjenici “*ja*”. Naime, zamjenica “*ti*” također pozicionira značenje pa bi se moglo reći sljedeće: za Benvenisteu, ne postoji subjekt koji ne govori *nekome*. I još, ne postoji subjekt koji ne *biva oslovljen*.

Nadalje, pitanje konteksta koje je središnje za razumijevanje diferencije u Derridaovoj teoriji, prethodno je kod Benvenisteu tretirano i u vremeno-prostornim deiksama, koje ocrtavaju nužno nestabilan i izmjenjiv kontekst, ovisan o interpretaciji sudionika diskurza u vremenu i prostoru.

Benvenisteova istovremena subjektivnost (“*ja*”) i usmjerenost (“*ti*”) poprima poseban oblik u radovima Oswalda Ducrota. Kao Derrida, te u krajnjoj liniji i Austin, Oswald Ducrot naglašava nužnost emancipacije od deskriptivnog ili informativnog poimanja značenja. Taj deskriptivni i informativni koncept neodvojiv je od uvjeta istinosti rečenice. Ducrot ga, kao i Derrida, vezuje za dugu epistemološku tradiciju razlike subjekta i objekta u zapadnoj filozofiji. U pozadini razlikovanja “*dictuma*” (onoga *što* je rečeno) i “*modusa*” (onoga *kako* je rečeno) kod ranih gramatičara Port-Royal škole³¹ nalazi se Descartesovo razlikovanje razumijevanja i volje. Descartesovsko je razumijevanje, objašnjava Ducrot, pasivna radnja, jednostavno sazdana od percepcije određenog broja ideja koje *reprezentiraju* svijet, dok stav

³¹skupina francuskih gramatičara iz sedamnaestog stoljeća na koju su iznimno utjecala Descartesova “Pravila”, i koja se smatra za začetnike filozofije jezika; odlikuje ih poimanje gramatike kao čisto umnog i univerzalnog procesa.

prema njima oblikuje *volja*. Stoga, po Descartesu, u mišljenju uvijek postoje dva elementa - jedan objektivni i pasivni i jedan subjektivni i aktivan. Shodno tome, kategorije dictuma i modusa, vrlo prisutne i u modernoj lingvistici, zapravo opisuju dva polja realnosti u pogledu na značenje: dok dictum nosi deskripciju vanjskog svijeta (i pri tome potpada pod istinosni zahtjev), modus je deskripcija unutarnjeg svijeta.

Upravo se poimanjem modusa, dakle subjektivnog dijela značenja, po Ducrotovom mišljenju, Austin odmakao od navedene tradicije: on ga ne poima kao element psihološke prirode, već element samog jezika. Ducrot otvara mogućnost da je u svojim razmatranjima Austin u većoj mjeri odbacio mogućnost deskriptivnog karaktera značenja. Searl, kao nastavljajući Austina, u teoriji govornih činova ipak crpi iz dualističkog koncepta u podlozi deskriptivne teorije jezika. Propozicionalni sadržaj je kod Searla, tvrdi Ducrot, još uvijek upravo dictum, dok je modus sadržan u ilokucijskoj snazi. Specifičnim pogledom na ilokuciju, teorija govornih činova ipak nudi drugačije tumačenje značenja: ilokucijska snaga ne predstavlja nikakvu reprezentaciju realnosti, čak niti kakve psihološke realnosti - ilokucijskom snagom se konstituira čin koji govornik izvodi (*performs*) govoreći. Stoga subjektivni aspekt u potpunosti gubi deskriptivni aspekt. Ducrot ide i dalje od toga: njegova teorija u konceptu značenja ne nalazi ništa što bi moglo biti tumačeno kao deskripcija realnosti.

U svrhu boljeg lociranja subjektivnosti u govoru, Ducrot razlikuje tri vida instance govornika (iskazivača):

1. tvorac iskaza (producer)
2. lokutor
3. enuncijator.

Tvorac iskaza je osoba koja obavlja fonetsku ili grafičku aktivnost kompozicije jezičkih elemenata u govorni iskaz. Ducrot uskoro pokazuje kako je poimanje tvorca iskaza kao djelatnika iskazivanja u datom trenutku vrlo nestabilna kategorija, iz nekoliko razloga, koji korespondiraju dijelom i sa Derridaovom dekonstrukcijom kategorije prisutnosti (fizičke prisutnosti te prisutnosti pretenzije na cjeloviti smisao). Dva naizgled jednostavna argumenta koji omogućavaju odbacivanje kategorije tvorca. Prvo, teško je definirati tko je tvorac iskaza u situaciji u kojoj je na djelu potpis prethodno sastavljene forme ili skupa rečenica u nekoj izjavi. Drugo, velika većina stvari koju uopće govorimo je otprije komponirana u određenoj formi koju ponavljamo. Stoga je pitanje *odgovornosti* za iskaz u potpunosti nepokriveno kategorijom tvorca iskaza, zaključuje Ducrot.

Lokutor je, s druge strane, kategorija definirana upravo odgovornošću: u određenim lingvističkim koncepcijama, instanca lokutora označava osobu čiju odgovornost za iskaz designira sami iskaz, ona je označena unutar samog iskaza u kojem se pojavljuje. (Ovdje je na djelu i jedna druga vrsta odmicanja od prethodne kategorije tvorca: naime, lokutor se pojavljuje unutar iskaza ne prethodeći mu, dok kategorija tvorca nosi unutarnju dijalektiku prethođenja osobe iskazu). Lokutor je zapravo Benvenisteov jezički subjekt, subjekt iskazivanja, on je označen upravo osobnom zamjenicom ili nekim morfemom. No, i ta je kategorija nedostatna za sva događanja koja se slojevito događaju na ravni jezične subjektivnosti - granice sloja koje pojam lokutora označava mogu se jasnije ocrtati primjerima. Jedan od njih je natpis "Ja moram ostati vani!" jasno *označen* za iskaz koji pripada psu, kao upozorenje nadležnih koji se maskiraju u "osobu" psa kako bi se kod recipijenta zaobišlo direktno pozivanje na autoritet ili moć. Pas bi, kada ne bi postojala niti jedna druga kategorija osim navedene dvije, u ovom slučaju bio lokutor, kao što bi u nekoj fikciji lik u prvom licu bio lokutor dok bi tvorca iskaza bio autor. Također, izreke ili poslovice se odlikuju time što nemaju lokutora. Ukratko, lokutor je *subjekt iskazivanja*.

Treća kategorija je enuncijator - to je ona osoba iz čije se *perspektive* u iskazu gleda na stvari. Prethodne dvije kategorije su, vjerujem, pristupale iskazu kao iskazivanju - onome što se događa. Prva kategorija, tvorca, designira subjekt na planu izraza i produkcije ukupnog jezičkog materijala. Druga kategorija, lokutor, designira subjekt na planu odgovornosti za iskazivanje. Taj subjekt ću radno nazvati prvim subjektom. Treća pak kategorija koju uvodi Ducrot - kategorija enuncijatora, označava drugi subjekt ispred/iza (ovisno pristupa li se hijerarhijski polazeći od razina mimezisa ili polazeći od razina plana događanja) prvog subjekta odgovornog za iskazivanje. Taj je drugi subjekt zapravo perspektiva, a odnos prvog i drugog subjekta je doslovno odnos *zauzimanja*. Rekla bih da se u njihovoj međugri događa efekt zauzimanja za neki argument i to jezičnim (pri)kazivanjem tog argumenta.

Tu se otvara prostor performativnosti relevantan za ovaj rad. Performativnost čina u kategoriji enuncijatora nije samo izgovaranje ili preuzimanje zamjenice "ja". Radi se i o performativnosti u smislu odigravanja nekog argumenta. Pri tom se "odigravanje" može poimati na način da se događa međugra više različitih slojeva (lokutora, enuncijatora, između njih, obaju instanci u odnosu na bitak, te na kraju, i samu instancu tvorca iskaza) od kojih subjektivnost samog argumenta dodatno može zbuniti: kada lokutor "nosi" (ili "podnosi") bilo kojeg enuncijatora, taj enuncijator i sam nosi "kao-da-jest" stvarnost nekog argumenta - argument je *kao-istina* za enuncijatora, on ga nosi kao realitet. Pri tome je odnos samog

enuncijatora s argumentom upravo uloga, koja nije ništa drugo nego *čin predstavljanja argumenta za istinu*.

Ducrot daje primjer koji najjednostavnije prikazuje instancu enuncijatora; kada razgovaraju dvije osobe, A i B. Osoba A je rekla “*Ti si budala*” osobi B. Osoba B je odgovorila “*Ja sam budala, dakle.*” U odgovoru osobe B sadržan je isti enuncijator, onaj u iskazu osobe A, dok je lokutor vezan za osobu B. Zanimljiv je i Ducrotov pogled na negaciju, koju povezuje sa Freudovom teorijom (koja pak, ima utemeljenja u klasičnim i kasnijim ontologijama prvih kategorija te je generalno vrlo popularna i raširena kao forma mišljenja - pa i u postmodernim kritikama, npr. u Foucaultovom pogledu na konstrukciju subverzivnih identiteta); a taj je da svaka negacija sadržava unutarnju afirmaciju onog što je negirano, riječju, svaki iskaz ne-X reprezentira dvije točke gledišta, dakle dva enuncijatora E1 (negacija x-a) i E2 (x u negaciji).

Kategorija enuncijatora središnja je za teoriju Oswalda Ducrota. Prema njemu, svaki je iskaz zapravo poprište male drame, mini-dijalog bez istinosne vrijednosti. On reprezentira određeni broj mišljenja i pozicija, kao suštinu Ducrota polifonijskog poimanja jezika. Enuncijatori unutar iskaza reprezentiraju određene pozicije koje su elementi diskursa. Diskurs nije ništa drugo nego povezana skupina argumentativnih segmenata. On se povezuje, rekla bih, na dvije razine: horizontalnom planu različito sklopljenih argumentativnih cjelina, čije će različite varijante sklapanja kasnije Ducrot ilustrirati, i na vertikalnom planu odnosa između tvorca iskaza, lokutora i različitih enuncijatora. Također bih, iznimno pojednostavljujući, mogla postulirati da se na njihovom sjecištu ostvaruje značenje; a samim time i efekt reprezentiranja realnosti koji otvara mjesto za tradicionalno pojmljene instance subjekta, objekta te istinosne vrijednosti.

Različiti enuncijatori u iskazu ne mogu se svesti niti opisati u terminima istine ili laži, i zato je sistemski nužno razlikovanje argumenta i informacije. Enuncijator reprezentira stajalište koje pogoduje nekom zaključku, drugim riječima, stajalište reprezentirano enuncijatorom funkcionira kao argument a ne informacija ili opis koji predstavlja nužni element deskriptivne teorije značenja. Primjer koji daje Ducrot jest “Skoro je osam sati...” i “Još nije osam sati...”. Dva iskaza prenose istu informaciju, ali posjeduju bitno drugačije argumentativne funkcije koje su nužno vezane za same riječi, tj. samu lingvističku strukturu neovisno o informaciji koja je dana. Drugim riječima, u poimanju prirode značenja unutar Ducrotove teorije argumentacije, argumentativna funkcija ili vrijednost je, kategorično tvrdi Ducrot, determinirana samim sistemom jezika. Stoga se njegova teorija naziva *teorija argumentacije unutar jezičnog sistema*:

“U Saussureovim terminima, za nas, argumentativna vrijednost *parole* ima svoje ishodište u *langue*: jezički sistem određuje za što se govor argumentacijski koristi. Sada trebam definirati pojam argumentativne funkcije. Argumentativna funkcija segmenata diskursa sastoji se od njihovih reprezentirajućih enuncijatora čije točke gledišta imaju argumentativnu orijentaciju. Sada je potrebno definirati na što mislim pod argumentativnom orijentacijom. Točka gledišta enuncijatora E koja ima argumentativnu orijentaciju pretpostavlja da je ona reprezentirana *kao sposobna opravdati*³² određeni zaključak, ili učiniti taj zaključak prihvatljivim. Argumentativna funkcija jednog segmenta sastoji se u reprezentiranju enuncijatora su čije točke gledišta argumentativno orijentirane. Moja je opća teza ta da je reprezentacija argumentativno orijentiranih točaka gledišta determinirana lingvističkom strukturom segmenata diskursa - neovisno od informacija koje ti segmenti donose.”³³

Nekoliko bih implicitnih i eksplicitnih zaključaka izvukla iz navedenog citata, posebno zanimljivih u odnosu na kategoriju (epistemičkog) *opravdanja*:

1. enuncijatori su točke argumentativnosti koje otvara sam *sistem jezika*,
2. argumentativno je nužno *predstavljanje* nečeg *kao* sposobnog opravdati,
3. argumentativno je nužno orijentirano na *zaključak u nekom segmentu* diskursa,
4. zaključak kao pretendirani cilj struje argumentativnosti nema nikakvu informacijsku vrijednost, pa tako ni istinosnu vrijednost,
5. *predstavljati-se-kao-sposoban-za opravdanje* znači biti orijentiran prema nekom argumentu,
6. sukladno točkama 1., 2. i 5., *opravdanje* nije nešto što proizvoljno izvodimo iz sistema jezika u smislu potencijalnog oformljavanja određene vrste iskaza u govoru, opravdanje je *elementarno dano* pri tvorbi značenja koja je omogućena samim sistemom jezika,
7. sukladno točkama 2. i 5., opravdanje je nužno dano u predstavi enuncijatora kao-sposobnog za njega, drugim riječima, ono nije identitet u smislu preklapanja, nego *predstava nečije sposobnost da se učini*,

³² kurziv autorice ovog rada

³³ Ducrot, O., Slovenian Lectures: Introduction into Argumentative Semantics, ur. Žagar I.Ž., Pedagoškiinstitut, Ljubljana 2009., str. 49

8. sukladno točkama 3. i 4., opravdanje je jezično konstituirani interes za zaključak unutar nekog *segmenta* diskursa, dakle opravdanje se ostvaruje u *partikularnosti* diskursa.

Bitno je napomenuti kako termin zaključak nema logičko značenje - argumentativne funkcije nisu premise u dokazivanju logičke konkluzije, niti na bilo koji način korespondiraju sa logičkim rasuđivanjem - "zaključak" je lingvistički fenomen svrhovitosti iskaza, krajnja instanca "onoga što se hoće postići (da se misli ili da se djeluje obzirom na)". Logički zaključak je razložen, ovakav lingvistički zaključak je svrhovit (pragmatičan).

Koja je onda priroda zaključka u odnosu na teoriju govornih činova? Može li se reći kako je zaključak nužno perlokucija - odvojeno djelovanje na recipijenta na koje pretendira sama lingvistička funkcija enuncijatora u iskazu, koja je pak ilokucija. Bitno je ovdje da ilokucija izgubi svoju sealreovsku klasičnu *diferentiu specificu* u odnosu na deskriptivnu funkciju, dakle da ne bude shvaćena kao "ostatak nad propozicijskim sadržajem", već da se pojmi kao čisti smjer, zacrtano i jezikom dodijeljeno intencionalno strujanje koje (povratno?) stvara značenje.

Pritom se može postaviti pitanje koliko je argumentativna funkcija kod Ducrota upravo elementarna, djelatna i subjektivna, rekurentna instanca iskaza slična onoj koju je Austin preliminarno poimao kao performativnost, no bez formalnosti i bez izlučenja od "neozbiljnog" i "parazitskog" - dakle kao derridaovski pojmljen performativ.

U tom smislu, možemo pokušati postaviti koncept performativnosti Judith Butler u paralelnim terminima Oswalda Ducrota kao:

1. bitno svojstvo *sistema jezika* sastavljeno od
2. predstavljanja ili činjenja predstave u govoru
3. (putem autoriteta koji ovdje mora biti uzet kao svojstvo samog jezika)
4. da ta predstava biva *uzeta* za zbilju ili da se *čini* zbiljom
5. unutar šire drame koja čini justifikacijsku konstituciju značenja.

Paralelno sa konceptom Judith Butler je također i amalgamiranje razlike subjekta i objekta, kao i odustajanje od deskriptivnog pogleda na značenje. Odustajanje od deskriptivnog karaktera značenja podrazumijeva i odustajanje od *referiranja* u klasično-lingvističkom smislu. Kod Oswalda Ducrota, referiranje postaje *činjenje kao* - upravo kao što kod Judith Butler performativ sačinjava svoje reference i pritom ih čini kao realne.

Nakon ovoga, ostaje vidjeti unutarnju mehaniku između enuncijatora i zaključka. Ducrot rehabilitira termin *topos* (množ. *topoi*), preuzet iz Aristotelove retorike, gdje, grubo rečeno, označava neko opće mnijenje najčešće u formi premise koja se koristi kao pomoćni

argument za dokazivanje neke teze. Ducrotova je ideja sljedeća: svaki put kada je enuncijatorom dan neki argument A za zaključak Z (a što je slučaj u svakom iskazu ukoliko iskaz posjeduje značenje), uvijek postoji referenca na treći termin, različit i od argumenta A i od zaključka Z, koji nam omogućuje da premostimo jaz između njih. Na primjer, iskaz “Baš je toplo, hajdemo u šetnju!”, pretpostavlja da postoji princip koji omogućava da premostimo prostor između topline konstatirane u A, i prijedloga da se ide u šetnju koji predstavlja zaključak Z. Taj princip, koji osigurava validnost ili legitimnost poteza od A do Z je ono što Ducrot, koristeći Aristotelov termin, naziva toposom. U primjeru “Baš je toplo, hajdemo u šetnju!”, na određen način je pretpostavljeno da *toplina čini šetnju ugodnom*. Ukoliko ne bi bilo ove pretpostavke, A - Z niz ne bi mogao dostići svoj zaključni potez.

Karakteristike toposa, koji se nalazi u pozadini svakog segmenta argumentativnog diskursa su sljedeće:

a) Topos uvijek ima općeniti karakter.

Jedna od ključnih stvari za razumijevanje toposa je njegova općenitost koja je suprotna univerzalnosti. Da bi topos funkcionirao kao “jamac” prijenosa od A do Z, on mora biti konstituiran kao opći koji dopušta iznimke. Iznimke u smislu izvanrednih faktora su esencijalne za njegovu općenitost. Na primjer, “Unatoč toplini, šetnja je bila neprijatna.” potvrđuje topos da *toplina čini šetnju ugodnom*. Dakle, u samoj biti toposa nalazi se mogućnost prijenosa u drugi kontekst unutar kojeg on može funkcionirati drugačije, ali uvijek u odnosu na svoje opće djelovanje. To su upravo karakteristike znaka onako kako ga vidi Derrida.

b) Topos je uvijek reprezentiran je kao dijeljeno vjerovanje, ili kao vjerovanje unaprijed prihvaćeno unutar određene grupe od dvije ili više osoba.

Topos je predstavljen kao dijeljen, drugim riječima, dio argumentativnosti je utemeljen i na tom predstavljanju - lokutor se *ponaša kao* da dijeli topos barem sa adresatom ili alokutorom iskaza. To je čest primjer sa ironijom, koja uzima za topos onaj obrnuti od općeprihvaćenog, ali ga uzima kao zajedničkog barem između lokutora i recipijenta.

c) Topos je skalaran.

Topos je nužno konekcija između neka dva svojstva (ne dvije propozicije A i Z). Primjer toposa *toplina čini šetnju ugodnom* u iskazu “Baš je toplo, hajdemo u šetnju!” povezuje *toplinu* i *ugodnost šetnje*. Toplina (nazvat ćemo je svojstvo P) i ugodnost šetnje (svojstvo Q) su uvijek dani u skalama. P i Q su uvijek skalarni i njihova je konekcija uvijek nužno skalarna. Topos koji povezuje P i Q može ih povezivati u smjerovima gore i dolje obzirom na skale, pa tako možemo imati više formi istog toposa: npr. +Q +P, te -Q -P. Smjer toposa

naznačen modalnim riječima ili veznicima (od čega se zapravo sastoji njihovo pravo lingvističko značenje). Ducrot tako analizira i determinira značenje veznika *ali*, priloga *čak*, *ipak* i slično. Forme toposa (obično dvije) nisu isto kao i topos koji je obrnut (on bi bio npr. +Q -P).

Forme jednog toposa zajedno sa njemu obrnutim toposom, koji također ima svoje forme, stvaraju greimasovski semiološki kvadrat, u kojem odlučivost značenja između različitih krajnosti semantema ovisi o argumentativnim smjerovima iskaza, a ne o “konotaciji” ili “denotaciji” - kategorijama koje Ducrot odlučno odbacuje kao analogne zapadnoj distinkciji objektivnosti-subjektivnosti koju želi nadići u specifičnoj vrsti njihova preplitanja u argumentativnosti. Ta je vrsta njihova izjednačavanja u “činjenju kao” upravo ono na čemu inzistira Judith Butler u svojem tumačenju performativnosti.

U skalarnosti toposa nalazi se najvažnije distinktivno svojstvo jezika i značenja u odnosu na logiku - skalarnost je ograničenje koje donosi govor, dok je proces rezoniranja nešto sasvim drugačije. Čim proces rezoniranja unutar logičkih pravila koja ne dopuštaju istinosne nijanse predstavljamo govorom, skalarnost biva ubačena u inteligibilnu okolinu. Razlika logičkog zaključka i lingvističkog zaključka (koji je, vjerujem, perlokucijske naravi) te skalarnost toposa naspram logičkih operacija predstavljaju ključne elemente u lingvističkom modelu koji su suštinski raznorodni logičkim elementima. Stoga ova razlika predstavlja i odlučno raskidanje s ikakvom mogućnošću logičke gramatike, primjerice, one husserlovske tipa čije je elemente već dekonstruirao Derrida.

Paralela s koncepcijom Judith Butler, vjerujem, ipak nije tako jednostavna obzirom na učinak subjektivnosti koji se tvori performativom - enuncijator jest mjesto sistema jezika, no nije sigurno podrazumijeva li zapravo onaj najelementarniji libidinalni oblik materijalne identifikacije koja (uz abjekciju) prethodi subjekciji i subjektivnosti. Ipak, određene prakse identifikacije bi se mogle nekako odnositi naspram kategorije toposa Oswalda Ducrota. U tom smislu, toposu bi u svjetlu pojmova Judith Butler mogla biti pripisana priroda *regulatornog ideala*. Pitanje je dakle može li se identitet, npr. rod, posmatrati kao konstruiran određenim dijelom toposa, u kojem je pojam roda Q povezan sa nekim P, na primjer Q: muškarac je P: racionalan? I to da dijeli sve navedene karakteristike toposa - na način da je predstavljen općenito, kao dijeljen u određenoj društvenoj sferi, te dan u skalarnim nivoima koji upravo podrazumijevaju “iluziju odabira” ili individualiteta.

Pri takvoj (figurativnoj) postavci termina iz performativnosti Judith Butler, enuncijatori bi se mogli postaviti na mjesto performativnih identifikacija koje su sakrivene ispod iluzije subjekta a koje su dane samim jezičkim sustavom. U govornim iskazima,

argumentativna priroda djeluje isključivo tako da *ilokucijski smjera* prema ostvarivanju efekta zbilje, nikada ga do kraja ne uspostavljajući a uvijek cirkulirajući. Sama ta cirkulacija *smjerenja* mogla bi se reformulirati kao moć koja jest djelovanje, i koja uspostavlja i identitet kroz stalno smjerenje prema perlokucijskom zaključku koji se nikad ne ostvaruje u potpunosti, ili, čiji je ostvarujući kontekst apsolutno nekontrolabilan.

Zaključno, postoji mogućnost da je neostvarivost identiteta u semiotičkom polju, koju Derrida shvaća kao *differance*, a Judith Butler kao složeni mehanizam iterativne i prinudne nedovršive identifikacije-subjekcije-abjekcije, kod Oswalda Ducrota postavljena upravo u skalarnosti koja iz same strukture potire mogućnost jezičnog iskazivanja logičke operacije identiteta ($A=A$).

5. Zaključak

Ovdje ću najprije dati rezime prethodnih prikaza teorija Austina, Derridaa, Benvenista i Ducrota, počevši od posljednjeg - kako bih ponudila zaključnu analizu u skladu s epistemološkim okvirom postavljenim u Uvodu, uključno sa rezimeom koncepata Judith Butler.

U svojim predavanjima, Oswald Ducrot ekstrahira liniju epistemološkog razlikovanja subjekta i objekta iz deskriptivne teorije značenja. Takva razlika pretpostavlja razdvojenost bitka i jezika. U tom odnosu razdvojenosti nalazi se normativan princip istinosti, koji je neodvojiv od deskriptivnog poimanja značenja.

Naime, ako se značenje jezičnih znakova definira kao deskripcija bitka, tada stoji uvjet da je jezik istinit ukoliko se njegovo značenje poklapa sa bitkom. Pritom, razlikovanje subjekta i objekta pretpostavlja postavljanje volje u izricanje takve deskripcije, kao što je tematizirao Ducrot navodeći klasičnu podjelu *modusa* i *dictuma*. Ova podjela proizlazi iz poimanja jezika kao obostrano-propusnog medija između objektivnosti subjektive volje i objektivnosti samog bitka. Dok je ovakva objektivnost neupitna, dvostrukost subjektivnosti koja govori i koja biva govorena se pritom potire, a "deflatiranost" višeslojnosti mjesta koje zauzima govoreći subjekt ustoličava, s jedne strane, njegovu apsolutnu proklamiranu samostalnost i, s druge strane, temeljnu drugost objekta. Taj voluntaristički subjekt i drugost objekta predstavljaju, dakle, epistemološke momente koji su čvrsto isprepleteni s deskriptivnim shvaćanjem prirode značenja.

To zapravo znači da određena epistemologija uvijek pretpostavlja određenu semiologiju. Vrijedit će i obrnuto, u konkretnijem smislu: semiološki će pomak u odnosu na tumačenje značenja uzrokovati epistemološki pomak. U ovom smislu, Oswald Ducrot u svom pogledu na argumentativnu prirodu značenja nužno zaziva *alternativnu* epistemologiju. Njen semiološki uzrok on dijagnosticira (kao što ga signalizira i Derrida) u eksplicitnom odbacivanju načela istinosne vrijednosti koje se događa otkrićem i uspostavljanjem kategorije performativa kod J. L. Austina.

Metodološka pasija u dvanaest predavanja J. L. Austina možda pokazuje (a ja vjerujem da je i Oswald Ducrot mislio na nešto slično kada je uzgred rekao da postoji mogućnost kako se Austinova teorija u velikoj mjeri slaže s njegovom) da je odbacivanje istinosne vrijednosti ili postavljanje kakve jezične kategorije bez nje zapravo neodrživo unutar granica jezika, bitka i govornika postavljenih epistemološkim razlikovanjem subjekta i

objekta. Radi se, jasno, o izoliranju kategorije performativa kao jezične činjenice koja čini bitak, i pritom nadilazi istinosnu opnu granica deskriptivnog poimanja značenja.

Put od performativa J. L. Austina do performativnosti kod Judith Butler, koji završava ukidanjem instance subjekta, stoga se može trasirati kroz određene semiološke pozicije tumačenja performativa koje označuju faze u reformuliranju tradicionalne epistemologije.

Početna definicija performativa, koju nam daje Austin, kod Émilea Benvenistea je svakako postavljena u smislu “iskaza koji se poistovjećuje s činom”. No, za Benvenistea performativ nije samo čin stvaranja stvarnosti obaveze nad voljom subjekta, on je u isto vrijeme činjenje subjekta. Subjekt se performativom ostvaruje ne samo iskazom nego i činom kojeg taj iskaz *sačinjava*. Pri pogledu na uvjete uspješnosti performativa, Benveniste također izjednačava *pravo* koje djeluje u govoru vlasti i ono koje ima govornik nad samim sobom, i samo po tom pravu daje performativu status čina. Time se otvara dvosmjernost, dualnost prirode moći koja struji kroz jezik, kao ujedno subjektivne i subjektivacijske (rečeno terminima Judith Butler). Jednako tako, uvjeti jedinstvenosti i autoreferencijalnosti koje postavlja Benveniste otvaraju vrata za pojam iterabilnosti kojeg će, na osnovu bavljenja performativom, definirati Jacques Derrida.

Derrida se najprije obrušava na nemogućnost kontrole intencije značenja i potpuno potkopava Austinov zahtjev za totalnim kontekstom, pri čemu dolazi do odbacivanja koncepta voluntarističkog subjekta koji voljno zasniva čin jezikom. Radikalna odsutnost pošiljatelja i primatelja koja je vidljiva u pismu a čini svaki kôd, njegova mogućnost citiranja u novim kontekstima i, uopće, nemogućnost kontrole - konstitutivna je za pojam značenja.

Značenje sada više nije deskripcija koja podrazumijeva kontroliranu i voljnu paralelografiju bića, pojma i označitelja. Ono je kod Derridaa bitno određeno promašajem jer je značenje znaka uvijek ono što on nije, a konstituira se ponavljanjem koje je istovremena *istost* u smislu nužnosti za kôd koja implicira *nepostojanje* govornika, i *različitost* u smislu *postojanja* govornika i njegove izvedbe.

Cilj - konačno značenje, kojeg je sâm Austin, kao što sam istakla, u potpunosti odvojio u terminu perlokucije metodološki odbacivši svaku mogućnost kauzaliteta ili povezanosti uzroka i posljedice, uvijek dakle izmiče performativu ili ilokucijskom djelovanju. Stoga se performativ upravo mora, u smislu kompulzije, uvijek ponavljati. Takvo ponavljanje (koje se prekriva) za Derridaa je uvjet *dogadjajnosti*. Upravo je događajnost performativa, koju poimamo kao realnu, učinak njegove repetitivnosti - ili, drugim riječima, repetitivnost je nužni uzrok poimanja događaja (čina) kao zbiljskog. Stoga je, za Derridaa, zbiljnost uvijek određena znakovnošću, ili preciznije - znakovnom prirodom performativa.

Performativnost kod Judith Butler središnji je pojam u njenim radovima, i on upravlja znakovnom konstitucijom sljedećih izvedenih kategorija: identiteta, tijela, subjekta, spola i kategorija prirodnosti, roda i kategorija društvenosti roda, te ostalih identitetskih atributa.

Niz se tu ne završava: koncept performativnosti sadržava specifičan pogled na norme i djelovanje moći. Naime, performativno činjenje za Judith Butler upravo jest moć. Njena normativnost je sadržana u samoj konstituciji znakovne prirode performativnog mehanizma, u njegovoj prisilnoj citatnosti.

Performativ je postavljen za glavno semio-ontološko načelo, koje ujedno i regulira i tvori kompletan obzor realnosti u svakodnevnom smislu. Tu istovremenost juridičkog i generičkog Judith Butler dijeli s konceptima Michela Foucaulta.

Premda je utjecaj Foucaultovih pogleda na diskurs, njegove prakse, tvorbu identiteta te prirodu moći iznimno utjecao na mnoge odlike koncepta performativnosti, ovaj se rad posebno bavio semiološkim podlogama i prethodećim filozofsko-lingvističkim konceptima performativa, te njihovim implikacijama na epistemološke kategorije subjekta, objekta, znanja i opravdanja.

Kao glavno semio-ontološko načelo koje upravlja mogućnostima poimanja tjelesnog i kulturnog iskustva, performativ kod Judith Butler je središnja epistemološka kategorija koja određuje uvjete iskustva i znanja. Nastavno na Derridaove teorije, za Judith Butler ne postoji referencija na "čisto tijelo" koje istovremeno nije i daljnja formacija tog tijela. Performativ je nužno proces semioze koji se nikada ne završava u identitetu označitelja i označenog, nego se samo-obnavlja u seriji govornih činova koji perpetuiraju/materijaliziraju "objektivnost" tijela i rodne razlike i prije uspostavljanja subjekta.

Iz dihotomije subjekta i objekta za Judith Butler nije moguće objasniti identitet, sudjelovanje (u) moći niti konstituciju pojmljivog i nastanjivog bitka, polja spoznaje i prirodu sudjelovanja u njoj. Ovakav koncept performativnosti ukida epistemološki modernitet kojeg Oswald Ducrot locira kod Descartesa i kojeg povezuje s deskriptivnim pogledom na značenje. Samoizvjesnost i samostalnost subjekta se, kod Judith Butler, pokazuju upravo efektom performativnosti. U tom je smislu njen koncept performativnosti nesumnjivo pripadan semiologiji znanja.

Za Judith Butler, supstancijalni subjekt ne postoji ni kao epistemološka izvjesnost a ni kao empirijska činjenica, već postoji samo nestabilni *učinak* subjekta kojeg zahtijeva i naknadno legitimira upravo epistemološka tradicija razlikovanja subjekta i objekta uz pretpostavku voljnog djelovanja.

Ona, naime, uvijek podrazumijeva subjekt kao relativno stabilnu instancu prethodeću kulturnom polju u kojem se kreće, a njegovo djelovanje kao sposobnost reflektivnog posredovanja ili neupitni cogito koji razrješava sumnju u postojanje objekta te samog sebe (performativno) postavlja apsolutno samostojnim i samoizvjesnim.

Performativom se prekriva nestabilna priroda i “ne-do-kraja-uspostavljenost” učinka subjekta, koja se otkriva kao jezički ostatak između one subjektivne instance jezika koja postavlja i one koja biva postavljena. Sama priroda razlike između tih instanci je znakovna: to je upravo moment Derridaove *differance*. Takav jezički ostatak djeluje kao semiotički *perpetuum mobile*, on svojom pukom konstitucijom u koju je upletena svijest prisiljava na stalno perpetuiranje, djelovanje, činjenje, uspostavljanje - na iterativno performativiranje koje ujedno ostvaruje učinak identiteta, objektivnosti polja spoznaje, kao što zapravo i nije ništa drugo nego sama moć.

Za Judith Butler, sudjelovanje u znakovnoj strukturi svijeta u smislu performativne označenosti za pravo na subjekt naprosto je nužan uvjet svjesnog bića - u tom smislu, kompulzija koja proizlazi iz znakovne uvjetovanosti identiteta je zapravo forma želje za bivanjem. To podrazumijeva apsolutnu nužnost (ali ne i utemeljenost) svjesnog bića u semiozi svoje subjektivnosti. Upravo inzistiranjem na nemislivosti života bez nužnih performativnih izvedbi određenih kategorija koje su povijesno promjenjive, Judith Butler pokušava izmaći opasnosti da njeni radovi u potpunosti poprime karakteristike radikalnog konstruktivizma.

Pitanje koje je za Judith Bultler nužno - ne dakle, da li ponavljati već *kako* ponavljati - predstavlja, s jedne strane, pragmatičko iznalaženje izlaza iz apsolutnog konstruktivizma s jedne strane. S druge strane, ono svakako predstavlja i semiološki karakter povratka ontološkog utemeljenja nužnosti za etičku odgovornost u činjenju.

6. Bibliografija

Knjige:

Althusser, L. *Ideologija i ideološki aparati države*, u: Proturječja suvremenog obrazovanja, ur. S. Flere, Zagreb, Radna zajednica republičke konferencije Saveza Socijalističke omladine, 1986.

Austin, J. L., *How to Do Things with Words*, Clarendon Press, Oxford, 1962.

Benveniste, E., *Problemi opšte lingvistike*, Nolit, Beograd, 1975.

Biti, V., *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000.

Butler, J., *Bodies that Matter. On the Discursive Limits of Sex*, Routledge, London and New York 1993.

Butler, J., *Nevolje s rodom*, Ženska infoteka, Zagreb 2001.

Cobley, P. *The Routledge Companion to Semiotics and Linguistics*; Routledge, Oxon (Oxford), 2010.

Dancy, J., *Uvod u suvremenu epistemologiju*, hrv. izdanje pr. Z. Čuljak, Hrvatski studiji, Zagreb 2001.

de Saussure, F., *Tečaj opće lingvistike*, ArTresor naklada, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2000.

Derrida, J., *Signature, Event, Context* u: Derrida, J.: Limited, Inc., Northwestern University Press, 1988.

Ducrot, O., *Slovenian Lectures: Introduction into Argumentative Semantics*, ur. Žagar I.Ž., Pedagoški institut, Ljubljana 2009. Digitalno izdanje:

http://www.pei.si/UserFilesUpload/file/digitalna_knjiznica/Dissertationes_6/index.html

Foucault, M., *Riječi i stvari*, Golden marketing, Zagreb, 2001.

Foucault, M., *Znanje i moć*, Globus, Zagreb 1994.

Gender as Performance: An Interview with Judith Butler, Interview by Peter Osborne and Lynne Segal, *Radical Philosophy* 67, 1994.

Longino, H. E., *Feministička epistemologija*, u: J. Greco/E. Sosa (ur.), *Epistemologija. Vodič u teorije znanja*, hrv. izdanje pr. B. Mikulić, Jesenski i Turk, Zagreb 2004.

Mikulić, B., *Znalac i lažljivac: Semiotiziranje spoznaje*, u: J. Greco/E. Sosa (ur.), *Epistemologija. Vodič u teorije znanja*, hrv. izdanje pr. B. Mikulić, Jesenski i Turk, Zagreb 2004.

Morris, Ch., *Foundations of the Theory of Signs*, International Encyclopedia of Unified Science I, ur. Neurath O., Carnap R. I Morris Ch., The University of Chicago Press, Chicago, Illinois 1938.

Onions, C. T.; *The Oxford Dictionary of English Etymology*, Oxford University Press Inc, New York, 1966.

Salih, S., *Judith Butler*, Routledge critical thinkers, Routledge, New York, 2004.

Schmitt, F., *Socijalna epistemologija*, u: J. Greco/E. Sosa (ur.), *Epistemologija. Vodič u teorije znanja*, hrv. izdanje pr. B. Mikulić, Jesenski i Turk, Zagreb 2004.

Searle, J., *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*, Cambridge University Press, Cambridge 1969.

Westphal, M., *Hermeneutika kao epistemologija*, u: J. Greco/E. Sosa (ur.), *Epistemologija. Vodič u teorije znanja*, hrv. izdanje pr. B. Mikulić, Jesenski i Turk, Zagreb 2004.

Članci:

“Feminist Epistemology” (L. Code), u: *The Routledge Encyclopedia of Philosophy*, ed. E.

Craig (nadalje pod kraticom REPh)

“Gender and Science” (S. G. Harding), u: REPh

“Sociology of Knowledge” (D. Bloor), u: REPh

”Speech Acts“ (K. Bach), u: REPh

”Structuralism in Linguistics“ (D. Holdcroft), u: REPh

”Structuralism“ (J. Culler), u: REPh

”Subject, Postmodern Critique of“ (L. Hengehold), u: REPh

”Feminist Perspectives on the Body“ (K. Lennon), u: *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (online) (nadalje pod kraticom SEPh)

”Feminist Perspectives on Sex and Gender“ (M. Mikkola), u: SEPh

”Feminist Philosophy of Language“ (J. Saul), u: SEPh

”Feminist Epistemology and Philosophy of Science“ (E. Anderson), u: SEPh

”Feminist Perspectives on Science“ (A. Wylie, E. Potter, W.K.Bauchspies), u: SEPh

”Feminist Social Epistemology“ (H. Grasswick), u: SEPh

”Intersections Between Pragmatist and Continental Feminism“ (S. Sullivan), u: SEPh

”Postmodernism“ (G. Ayleswort), u: SEPh

”Social Epistemology“ (A. Goldman), u: SEPh